

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

Bakalářská práce

Eva Krajanská

**Zvířecí postavy
v portugalské a brazilské ústní slovesnosti**

Animal Characters in Portuguese and Brazilian Folklore

Praha 2020

Vedoucí práce: Mgr. Šárka Grauová, Ph. D.

Ráda bych poděkovala paní doktorce Grauové za pomoc při psaní této práce. Děkuji také všem, kteří mi byli oporou a inspirací.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. 8. 2020

Abstrakt

V této práci se budeme zabývat analýzou rolí vybraných zvířecích postav portugalské a brazilské ústní slovesnosti. Naším cílem je zjistit, jestli je možné, aby odlišná zvířata z odlišných míst reprezentovala jednu vlastnost, pro kterou jsou do příběhu vybrána. Hlavní část práce je rozdělena do dvou kapitol nazvaných „Chytráctví“ a „Naivita a hloupost x síla a krvežíznivost“. V rámci první kapitoly se budeme věnovat lišce a kuřátku jako zástupcům Portugalska a želvě, zlatému zajíci a opici jako představitelům Brazílie. Ve druhé kapitole najdeme pouze dva zástupce, a to vlka z portugalské ústní slovesnosti a jaguára z ústní slovesnosti brazilské. Tato kapitola je komplikovanější v tom, že oba zástupci jsou tvory mnoha tváří, a vlastnosti, které reprezentují, si mohou být i protikladné. V úvodu vysvětlíme důležité pojmy jako folklor, ústní lidová slovesnost, příběh o zvířatech, bajka, mýtus a legenda. Dále také zmíníme základní body, které charakterizují obě ústní lidové slovesnosti. Zjistíme tak, že v Portugalsku se budeme pohybovat ve světě příběhů o zvířatech a bajek, kdežto v Brazílii budeme mluvit spíše o mýtech a legendách. Také se dozvíme, že příběhy o zvířatech se daleko hojněji vyskytují v brazilské ústní slovesnosti. V hlavní části pak zanalyzujeme příběhy s již zmíněnými zástupci v hlavních rolích a zjistíme, že jsme je k daným vlastnostem přiřadili správně. I když však patří do stejných kategorií, nemůžeme o nich říct, že by byli zcela ekvivalentní. Každý totiž oplývá danou vlastností z jiného důvodu a podle toho ji obohacuje o další aspekty.

Klíčová slova

zvíře, role, vlastnost, ekvivalentní, ústní lidová slovesnost, příběh, mýtus, legenda, bajka, chytráctví, hloupost, naivita, síla, krvežíznivost, liška, kuřátko, želva, opice, zlatý zajíc, vlk, jaguár, Portugalsko, Brazílie, popis, analýza

Abstract

In this work we deal with an analysis of roles occupied by seven animal characters chosen from Portuguese and Brazilian folk literatures. Our objective is to find out if it is possible that different animals from different places represent the same characteristics for which they are chosen to a specific story. The main part of our work is divided in two parts entitled „Shrewdness“ and „Naivety and stupidity x strength and voracity“. Within the first chapter we analyze the fox and the chick, representatives from Portugal and the turtle, the golden hare and the monkey that represent Brazil. The second chapter contains only two representatives, the wolf for the Portuguese folk literature and the jaguar for the Brazilian one. This chapter is complicated because the two representatives fill multiple functions that can form opposition to each other. In the introduction we explain the important terms like folklore, oral folk literature, animal tale, fable, myth and legend. Then we also mention the crucial points that characterize the both folk literatures. We discover that the animal tales and fables are typical for Portugal whereas in Brazil we will mostly talk about myths and legends. We also find out that the animal tales occur much more in Brazilian folk literature than in the Portuguese one. In the main part we analyze the tales in which our representatives play the lead roles. The analysis reveals that all of them were deservedly classified into the chosen characteristic groups. But even if they belong to the same categories we can't claim they are completely equivalent to each other. The thing is that every animal uses the characteristic for a different purpose and so enriches it with distinctive aspects.

Key words

animal, role, character, characteristic, equivalent, oral folk literature, tale, myth, legend, fable, shrewdness, stupidity, naivety, strength, voracity, fox, chick, turtle, monkey, gold hare, wolf, jaguar, Portugal, Brazil, description, analysis

Obsah

Předmluva.....	7
Úvod	9
Chytráctví.....	15
Liška (Raposa).....	15
Kuřátko (Franganito/ Pintainho)	22
Želva (Jabuti/Cágado).....	24
Zlatý zajíc.....	36
Opice (Macaco/Sagui)	39
Naivnita a hloupost x síla a krvežíznivost	45
Vlk (Lobo)	45
Jaguár (Onça/Jaguar).....	59
Závěr	70
Resumé	73
Resumo.....	75
Bibliografie.....	77
Elektronické zdroje.....	78

Předmluva

Každá komunita si v průběhu svého trvání vytváří tradice sobě vlastní. K těm neodmyslitelně patří příběhy, které se předávají z otce na syna. Ať je již příběh předáván v ústní či psané podobě, neztrácí na důležitosti. Nese v sobě známky kultury dané komunity, včetně duchovního pohledu na svět, kosmologie, nebo dokonce pravidel pro život. Také se nám vždy snaží, pod rouškou symbolů a metafor, předat určité morální hodnoty, které bychom měli dodržovat. Pokud se je posluchači/čtenáři nepodaří odkrýt, obohatí ho příběhy alespoň o geografii, faunu a flóru dané oblasti.

Předmětem této práce jsou příběhy portugalské a brazilské ústní slovesnosti. Konkrétně se zaměříme na roli zvířecích postav. Příběhy, ve kterých se vybraní zástupci vyskytují, zanalyzujeme, a budeme se snažit hledat podobnosti ve vlastnostech vybraných jedinců. Jelikož se geografické podmínky a životní styl obou území liší, nebudou se v příbězích objevovat stejní zástupci zvířecí říše, což ovšem neznamená, že účel, pro který byli vybráni zrovna oni, nemůže být pro obě kultury společný. V této práci se budeme snažit zjistit, jestli je možné, aby odlišná zvířata z odlišných míst reprezentovala jednu vlastnost, pro kterou jsou do příběhu vybrána.

Nejdříve se ale zaměříme na terminologii. V Portugalsku se budeme pohybovat ve světě pohádek, příběhů o zvířatech a bajek, kdežto v Brazílii spíše mezi mýty a legendami. Bajky zde ovšem také najdou své místo. Nesmíme opomenout ani definici folkloru, a hlavně ústní lidové slovesnosti.

Hlavní část práce je rozdělena do dvou kapitol, které nesou názvy vlastností, a to konkrétně „chytráctví“ a „naivita a hloupost x síla a krvežíznivost“. Každá kapitola pak pojímá několik zástupců, kteří danou vlastnost reprezentují. Jako zástupce mazaných zvířat jsme vybrali lišku a kuřátko pro portugalskou ústní slovesnost, a želvu, opici a zlatého zajíce pro ústní slovesnost brazilskou. Zvířaty reprezentujícími kapitolu „naivita a hloupost x síla a krvežíznivost“ pak budou vlk pro Portugalsko a jaguár pro Brazílii. Každé zvíře nejdříve uvedeme a poté popíšeme a zanalyzujeme příběhy, ve kterých se vyskytuje, aby bylo zřejmé, proč jsme zvíře do dané kategorie vybrali. Pokud nebudeme mluvit o konkrétním pohlaví zvířete, budeme používat rod, kterým zvíře obecně označujeme v češtině. Rod obecného označení se od portugalštiny či tupijštiny často liší. Například čeština pro označení želvy obecně používá ženský rod, kdežto v portugalštině i tupijštině je rodu mužského – *o cágado* a *o jabuti*. Jaguár je oproti tomu v češtině mužského rodu, ale v portugalštině používáme rod ženský, *a onça*.

Některé příběhy se zakládají na jednotném schématu. V tomto případě popíšeme schéma a přidáme jeden nebo dva příklady jeho možné realizace. Pokud zaznamenejme rozšířený výskyt příběhu či jeho variant, uvedeme do poznámky pod čarou názvy příběhů a zdroj, ze kterého příběh pochází. Uvidíme tedy, které příběhy, popř. typy příběhů, jsou frekventovány a které méně frekventované. Názvy příběhů a vybrané citace přeložíme do češtiny, ale v poznámce pod čarou vždy uvedeme jejich znění v původní verzi. Pokud narazíme na zvíře patřící k jiné kapitole, o kterém jsme již mluvili či teprve mluvit budeme, uvedeme tento fakt do poznámky pod čarou s možností přejít na danou stránku. Některé příběhy nám totiž poslouží jako výchozí pro více zástupců. Na konci medailonku každého zvířete shrneme výsledek analýzy. V závěru se poté ohlédneme zpět za obsahy jednotlivých kapitol a budeme se snažit shrnout a zpřesnit výsledky naší práce.

K práci lze přistupovat ze dvou úhlů. Buď ji můžeme číst chronologicky a objevit tak všechny zástupce pro danou vlastnost, nebo můžeme studovat jen brazilské, nebo jen portugalské zástupce.

Úvod

V úvodu si vysvětlíme pojmy týkající se folkloru a ústní lidové slovesnosti. Té se budeme věnovat jak obecně (vysvětlíme si pojmy jako pohádka, bajka, mýtus nebo legenda), tak konkrétně (popíšeme a porovnáme ústní lidovou slovesnost portugalskou a brazilskou).

Nejdříve si vysvětlíme, co je to folklor. Toto slovo bylo poprvé použito v článku archeologa Williama Johna Thomse, publikovaném v roce 1846 v deníku *Athenaeum* v Londýně. Doslova znamená „moudrost lidu“.¹ Dnes tento název pojímá veškerou lidovou kulturu, ať je to lidová hudba, tanec, nebo slovesnost, kterou se v této práci budeme zabývat.

K ústní slovesnosti řadíme příběhy, říkadla, hádanky, a další útvary, které se po generaci tradují z otce na syna. Typickým prostředím vzniku a šíření ústní slovesnosti a lidové kultury obecně je venkov. Za lidové nelze považovat příběhy z ryze městských oblastí, ve kterých vše podléhá institucím. Lidová kultura by měla podléhat pouze lidu, který ji přebírá od svých předků a v jehož rukou se může přirozeně vyvíjet, a ne institucím, které by vývoj zastavily nebo regulovaly.

O původu příběhů lidové slovesnosti toho moc nevíme. Zřejmě postupně vznikaly přeměnou mýtů v návaznosti na změny kulturní scény dané oblasti.² Jsou směsí historických událostí, smyšlenek a anekdotických prvků. Většinou nemají autora. Jejich znění vyplývá ze zkušeností, víry, rituálů, přání a snů dané komunity. Jsou tvořeny v ní a pro ni. V příbězích jsou zakódovány hodnoty dané společnosti. Každá komunita se pak zavazuje k jejich předání svým dětem.

Ústní forma šíření umožňuje vypravěči být kreativní. Může zapojit řeč těla a svou představivost, podle situace text upravit nebo přidat něco svého. Vždy se ovšem nevědomky drží schémat, která tradice do toho kterého typu příběhu vtiskla. Příběh je tak neustále v pohybu, je, a zároveň není hotový. Ten, kdo vypráví, předává tradici, je vypravěčem něčeho letitého a zároveň tvůrcem něčeho nového. Příběhy, které byly rovnou sepsány a mají autora, tuto svobodu postrádají. Čteme je tak, jak jsou napsané. Nemůžeme je aktualizovat podle situace. Při ústním

¹ COELHO, Adolfo. *Contos Populares Portugueses*. S. 20.

² REIS Carlos, LOPES, Ana Cristina Macário. *Dicionário de Narratologia* – s. 78-86.

předání také hraje důležitou roli komunikace mezi vypravěčem a příjemcem. Ten může do vyprávění vstupovat, přímo klást otázky a tím dát podnět k pozměnění, upřesnění či doplnění běhu událostí.

Lidová slovesnost zahrnuje spoustu typů vyprávění. Řadíme k ní například pohádky, smyšlené příběhy o nadpřirozených jevech, zakletých princeznách a statečných hrdinech, náboženské příběhy, ve kterých se dovídáme o životech a skutcích světců, etiologické příběhy vyprávějící o příčinách některých jevů, hádanky, říkanky, pořekadla a další.³

My se budeme věnovat skupině příběhů o zvířatech. Zvířata se samozřejmě vyskytují i v ostatních typech příběhů, ty ale pro naši práci nejsou tak důležité. Některé však zmíníme. Například v poznámce 49 uvedeme etiologický příběh o tom, proč želví krunýř vypadá jako záplatovaný. Jako příklad pro hlavní část práce ho ale použít nemůžeme, protože v něm nejde o želví vlastnosti. Ústředním tématem je tvar a textura želvína krunýře. Stejně tak nemůžeme čerpat z pohádek, ve kterých jsou princezny či princové proměněni v nějaké zvíře, protože ve většině případů je pro tyto příběhy důležitá proměna, cesta za vysvobozením a následné vysvobození, někdy spojené i se změnou chování postavy. Tvor, ve kterého se postava promění, hraje v příběhu minimální roli.

V příbězích o zvířatech je zvíře ústřední postavou. V některých z nich se vyskytují i lidé, ale pouze jako vedlejší postavy. Tato skupina příběhů je strukturně velmi rozmanitá. Převažuje však model klasické bajky. Zvířata zde představují alegorii lidských typů a chování společnosti. Příběhy popisují nějakou situaci, ve které zvířata jednají jako lidé. Zvířecí podoba přiřazená k určitému modelu chování ho totiž zvýrazňuje a posluchač si pak situaci dokáže daleko lépe představit. Na konci příběhu může být explicitně vyjádřeno mravní ponaučení. To v některých případech vysloveno není, vyplývá ale z dané situace. Bajky mají totiž za účel posluchače morálně vzdělávat. Výrazně přispívají k psychologickému vývoji a je v nich otištěna stopa dob, kdy předci dané komunity uctívali zvířata jako svá božstva a své předky.⁴

Ne každý příběh o zvířatech ale odpovídá definici bajky. Například příběh „Šťastní kamarádi“⁵ vypráví o pěti druzích, kteří vyrazí do Říma promluvit s papežem. Výpravu zahájí

³ REIS Carlos, LOPES, Ana Cristina Macário. *Dicionário de Narratologia*. S. 78-86.

⁴ ALCOFORADO, Doralice F. Xavier. *O Conto Popular*. S. 69.

⁵ OSÓRIO, Ana de Castro. „Os companheiros felizes“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 85-91.

Varianty tohoto příběhu můžeme najít v:

kocour. Postupně se k němu přidají kohout, prase, beran a husa. Na noc se utáboří v opuštěném domku. Neví ale, že je to dům loupežníků. Ti se v noci vrací domů a vidí, že někdo slídí v jejich domě. Jednoho tam pošlou na výzvědy. On se zvířat lekne, dojde ke krátké potyčce a loupežník uteče. Myslí si přitom, že dům neobsadila zvířata, ale nějakí řemeslníci, kteří mu pořádně naložili. Loupežníci proto dům raději opustí.

V tomto příběhu hrají hlavní roli zvířata. Chovají se víceméně jako lidé, chtějí se setkat s papežem. Příběh ale není zakončen žádným ponaučením. Jeho účelem je spíše posluchače rozesmát než vzdělat. Proto se nedá mluvit o bajce, nýbrž pouze o příběhu o zvířatech.

V portugalské ústní slovesnosti nejsou příběhy o zvířatech v porovnání s ostatními typy příběhů a brazilskou ústní slovesností tolik frekventované. Nejfrekventovanějšími útvary jsou pohádky a náboženské příběhy. I v těch ale můžou figurovat zvířata. Portugalský zvířecí repertoár je z velké části adaptací Ezopových bajek, které se v lidové slovesnosti uchytily. Jsou podobné ostatním evropským bajkám. Nejfrekventovanějšími zvířaty jsou liška a vlk, kteří v kombinacích s dalšími zvířaty figurují v široké škále příběhů.

V Brazílii je situace úplně jiná. I přes příliv portugalské kultury si Brazílie zachovala svou mentalitu, a to se projevuje i ve znění tradičních příběhů. Ty můžeme rozdělit do tří kategorií podle kultury, ze které pocházejí.⁶ Evropané, kteří objevili Brazílii a postupně ji začali kolonizovat, s sebou přivezli také příběhy lidové slovesnosti. Ne všechny se ujaly nebo zachovaly v původní podobě. Aby se při vyprávění dostalo věrohodnosti, musely se postavy a prostředí přizpůsobit místním podmínkám. Na severovýchodě Brazílie byly proto zámky a paláce

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Macaco e a Macaca“ („O makakovi a makačici“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 61.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Gato que ia a Roma“ („O tom, jak šel kocour do Říma“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 65.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „Os Ladrões e os Animais“ („O loupežnících a zvířatech“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 66-67.

⁶ Dělí je tak například:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. *Grande fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Mitos Brasileiros*. S. 3-7.

ROMERO, Sílvio. *Contos Populares do Brasil*.

nahrazeny statky, ve kterých se vyráběl cukr nebo choval dobytek. Majitelé těchto statků obsadili role králů.⁷ Brazílie od Evropanů přejala hlavně pohádky a náboženské příběhy. V některých se vyskytují zvířata, nehrají však hlavní roli.

Druhou kategorií tvoří příběhy afrického původu. Evropští kolonizátoři do Brazílie dováželi africké otroky, kteří se brzy stali součástí společnosti, ačkoliv tvořili její nejnižší vrstvu. Otroci si mezi sebou také vyprávěli spoustu příběhů, které pak byly zařazeny do brazilské ústní slovesnosti. Africké příběhy jsou úzce spjaty s náboženstvím. Prvky víry jsou hluboce zakódované téměř v každém z nich. Mezi africkými příběhy najdeme i ty o zvířatech. To z Afriky pochází motiv opice jakožto mazaného zvířete, které se může brát jako ekvivalentní k lišce, želvě nebo zajíci.⁸ Jak se můžeme přesvědčit v kapitole o jaguárovi, africké příběhy k mazaným tvorům řadí také králíka.⁹ Zde se zmíníme ještě o želvě, která je zástupcem mazanosti pro příběhy africké i pro ty, které si vyprávěli původní obyvatelé Brazílie. Africké příběhy používají pro označení želvy portugalské slovo *cágado*.¹⁰ Pokud se tedy v názvu příběhu objeví toho slovo, jedná se o příběh převzatý z africké kultury. Brazilští domorodí obyvatelé používají slovo *jabuti* původem z tupijštiny.

Do třetí kategorie patří příběhy indiánských národů, tedy příběhy, které jsou nejpůvodnější ze všech. Tyto národy, mentalitou tolik vzdálené od evropského způsobu myšlení, nazíraly realitu úplně jinými očima. Domorodci nevnímali takový rozdíl mezi lidskou a zvířecí říší. Ve spoustě mýtů a legend se hranice mezi těmito dvěma světy stírá. Zvířata vznikají nebo se rodí z lidí (viz příběh o vzniku opic¹¹) nebo lidským přičiněním, proměňují se v lidi a lidé se proměňují ve zvířata (nebo také v rostliny). Některá zvířata jsou pro ně posvátná a považují se za jejich potomky.¹² Brazilští domorodci do svých příběhů zakomponovali také didaktické prvky. Mladým lovcům příběhy napoví, kde a v jakou denní dobu můžou svůj potenciální úlovek hledat,¹³ nebo třeba čím se zvíře živí a jak žije.¹⁴ V neposlední řadě v sobě skrývají prvky pravidel

⁷ ALCOFORADO, Doralice F. Xavier. *O Conto Popular*. S. 63, 64.

⁸ CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 527.

⁹ Viz s. 61-63.

¹⁰ Romero ve svém díle *Brazilské lidové příběhy* přepisuje slovo s „k“, tedy *kágado*.

ROMERO, Sílvio. *Contos Populares do Brasil*.

¹¹ Viz pozn. 114.

¹² Viz kapitola o jaguárovi s. 59-60.

¹³ Viz kapitola o jaguárovi s. 59.

¹⁴ Viz kapitola o želvě s. 30-32.

a zvyků dané komunity. Charles Frederik Hartt ve svém díle *Amazonské mýty o želvě* uvádí, že stejně tak jako želva v příběhu „O tom, jak želva zabila jaguára a z jeho kosti si udělala písťalku“¹⁵ si dříve lovci z kostí své kořisti nebo nepřítele vyráběli písťalky, které byly pokládány za trofeje z lovu či boje.¹⁶

Brazilské příběhy se ne vždy podobají těm evropským. Kromě bajek v brazilské ústní slovesnosti mluvíme spíše o mýtech a legendách. Některé teorie berou tyto dva pojmy jako synonyma, která označují nezávisle na původu všechny vyprávěné útvary, jejichž obsah nelze historicky ověřit; jiné tvrdí, že se jedná o pojmy odlišné.¹⁷

Mýty jsou příběhy z velké části smyšlené. Komunita do nich ukládá svou víru, zkušenosti a strachy. Mohou mít spojitost s vykonáváním rituálů dané komunity. Jsou neustále v pohybu, vyvíjí se společně s komunitou, která v ně věří.¹⁸ Lidé vytvářeli mýty proto, aby si vysvětlili jevy, které kolem sebe vidí. Legendy naopak zůstávají stabilní. Vypráví historicky nepodložené příběhy s přítomností nadpřirozených prvků o vzniku čehokoliv, ať je to něco hmotného, jako třeba konkrétní místo, nebo nehmotného, například původ nějakého zvyku dané komunity.¹⁹ Jinak řečeno, aby příběh mohl být nazýván legendou, musí být časově a místně určen. Mýtus žádné takové ohraničení nepotřebuje. Jako mýty můžeme označit také soubory legend s volnějším časovým a místním určením, pojednávajících o stejném tématu. Definice těchto dvou pojmů se ale kvůli podobnosti snadno zaměňují.²⁰

Pohádky a další příběhy, tak jak je známe z portugalské tradice, jsou vnímány jako další vývojový stupeň, ve kterém již nelze rozeznat, která část byla mýtem původních obyvatel a co bylo přimyšleno při změnách kulturní scenerie. Spousta příběhů evropské ústní slovesnosti odkazuje na náboženské rituály, společenská pravidla a hodnoty původních evropských kmenů, ale po dlouhém procesu pokřesťanštění je čtenář či posluchač žijící v kontextu našeho století

¹⁵ HARTT, Charles Frederik. „Como um jabuti matou uma onça e fez uma gaita de um dos seus ossos“. In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 26–27.

¹⁶ HARTT, Charles Frederik. *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 57.

¹⁷ CASCUDO, Luís da Câmara. *Literatura Oral no Brasil*. S. 111.

¹⁸ CASCUDO, Luís da Câmara. *Literatura Oral no Brasil*. S. 111.

¹⁹ *ibid.* s. 111.

VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. X.

²⁰ CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 511.

neodhalí. Někteří autoři proto zmiňují následující schéma vývoje příběhů ústní lidové slovesnosti:

mýtus > legenda > lidový příběh (pohádky, příběhy o zvířatech, atd.)²¹

Mýtus je tedy výchozí bod. Z něj se přesnějším určením času a místa může vyvinout legenda, která následně přechází v lidový příběh, v němž jsou prvky původního mýtu těžko rozeznatelné. Dnešní společnost při vyprávění lidových příběhů nevěří, že to, co vypráví, je realita. Vnímá proto lidové příběhy jako zcela fiktivní. Na původní mýtus ale bylo nahlíženo jako na součást víry, lidé věřili, že to, co vypráví, tak opravdu je. O tom, zda je tedy přechod od mýtů k lidovým příběhům postup na další vývojový stupeň, nebo spíše propad na nižší úroveň víry, by se dalo dále diskutovat.

Z předchozích odstavců je zřejmé, že se při definování mýtu, legendy a lidového příběhu pohybujeme na tenkém ledě. Jedno přechází v druhé a definice se mohou překrývat nebo být brány jako synonyma. Někteří autoři se uchylují k hierarchizaci pojmů, která pro účely této práce není na místě. Jisté je pouze určení bajky. Jelikož na přesném určení žánru v této práci příliš nezáleží, budeme každý příklad ústní lidové slovesnosti nazývat příběhem.

Z úvodní části vyplývá, že příběhy se zvířaty se daleko hojněji vyskytují v ústní slovesnosti brazilské²² než portugalské. Tomu bude odpovídat také výběr zástupců pro kapitoly hlavní části. Zvířecích postav z brazilské mytologie jsme totiž vybrali více než portugalských.

V úvodu jsme definovali základní pojmy, důležité pro nahlížení na jednotlivé kultury, a nyní se můžeme přesunout k hlavní části. V té se budeme věnovat dvěma kapitolám, „chytráctví“ a „naivitě a hlouposti x síle a krvežíznivosti“. V rámci každé kapitoly zanalyzujeme příběhy, ve kterých se vyskytují vybraní zástupci zvířecí říše, a v závěru výsledky zkoumání shrneme.

²¹ PEDROSO, Consiglieri. *Contribuções para uma Mitologia Popular Portuguesa e Outros Escritos Etnográficos*. S. 21.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Literatura Oral no Brasil*. S. 111.

²² Zajímavostí je, že příběhy inspirované africkou a domorodou kulturou jsou často uspořádány do tematických celků, v nichž na sebe jednotlivé příběhy navazují.

Chytráctví

Liška (Raposa)

V portugalské ústní lidové slovesnosti je symbolem chytráctví liška.²³ Vždy se snaží pomocí lsti dosáhnout své kořisti nebo obecně svého cíle. To ovšem neznamená, že se jí to vždy povede. Portugalské příběhy s liškou v hlavní roli tak můžeme rozdělit do tří schématických skupin – příběhy, ve kterých liška vyzraje nad ostatními s úspěchem (první skupina), a příběhy, ve kterých neuspěje, buď kvůli tomu, že nakonec někdo nachytá ji (druhá skupina), nebo proto, že napálí sama sebe (třetí skupina).

Do první skupiny patří například příběh „Liščina vynalézavost“,²⁴ ve kterém se zvířata mají rozhodnout, který ze tří kandidátů je nejmávanější. Nabízejí se vlčí královna, popisovaná jako hrozná stará ošklivá čarodějnice se sršícíma očima a ostrými zuby, která na ostatní neustále štěká a vyje, čapí královna, kterou si můžeme představit jako vílu vznášející se ve větrné síti, a královna liščí. Ani jedna se nechce vzdát kandidatury ve prospěch druhé, a proto je rozhodnuto, že nejvíc si ostatní budou vážit té nejmávanější.

Nějakou dobu nato pozve čap lišku na oběd, ale jídlo je servírováno ve velkých nádobách s dlouhým úzkým hrdlem, kam liščin čumák nedosáhne. Připadá si napálená a rozhodne se čapovi pomstít. Pozve ho tedy na oplátku k sobě a tentokrát je jídlo servírováno v korytě, ze kterého se zase může najíst liška, ale čap se svým dlouhým zobákem nemá šanci.

Po jídle liška s pocitem vítězství a plného břicha usne, ale za nějakou dobu ji vzbudí hluk vozu se sardinkami. Napadne ji, že by se ještě mohla pořádně nakrmit, a tak se rozhodne předstírat, že je mrtvá. Obchodník se sardinkami ji naloží na vůz a ona mu po cestě spoustu sardinek sní. Když už je plná, jednoduše seskočí z vozu a uteče.

Cestou potká vlka a chce ho také napálit, a jak už to u mazaných lišek bývá, mít z toho navíc prospěch. Řekne mu tedy, že ho běží varovat před lovci a je během k smrti vyčerpaná. Proto by ji měl vzít na záda. Vlk tak opravdu učiní. Potom společně doběhnou k řece, přes

²³ V některých příbězích je přímo nazývána „Šibalka“ - „Espertalhona“. Je tomu tak například v:

OSÓRIO, Ana de Castro. „A raposa e o lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 37.

²⁴ OSÓRIO, Ana de Castro. „A finura da raposa“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 13–21.

kteřou nevede žádný most, a proto liška vlkovi vnukne myšlenku, že musí vody upít, aby mohli přejít. On naivně poslechne. Nakonec potkají skupinu lidí, a tu liška řekne, že to jsou ti lovci, před kterými utíkají. Vlk polekaně prohne a liška se mu vysměje. A tak jsou lišky vyhlášeny nejmáženějším druhem, protože napálily všechny ostatní, vlka dokonce natřikrát.²⁵

Lišce se podařilo napálit i člověka, stejně tak jako v příběhu „Jak šla liška do kurníku“.²⁶ Z názvu je patrné, že se liška rozhodne jít do kurníku na slepice. Když jich má pár v sobě, zaslechne přicházet hospodáře. Kroky jsou tak blízko, že by nestihla utéct, a proto se rozhodne předstírat, že je mrtvá. Hospodář ji tam najde a z kurníku vynese. Zakopat ji ale chce až později. Jenže než se k tomu dostane, liška už je dávno pryč.

První příběh, „Liščina vynalézavost“, můžeme rozdělit na tři části, přičemž v každé části liška čelí jinému protivníkovi. Jak jsme již zmínili, v první části je to čáp, tvor ladný, elegantní a zdvořilý, který lišku v dobré víře pozve na oběd. Neuvědomí si však, že liška nedokáže jíst ze stejné nádoby, čímž vzniká problém. Liška totiž vidí situaci svými očima – „podle sebe soudím tebe“ – a myslí si, že ji čáp chtěl napálit (jak by to udělala na jeho místě ona), a to si nemůže nechat líbit, jelikož je to tvor řízený chtěním, v tomto případě být lepší než čáp. Proto mu musí ponížení přinejmenším vrátit. Tím ho rozesmutní, ale sama se cítí jako vítěz, o což jí celou dobu šlo.

V druhé části, stejně tak jako v druhém příběhu, čelí liška člověku, předstírajíc smrt. Mrtvá liška totiž pro člověka představuje profit. Zaprvé kožešinu, zadruhé úlevu, že už nebude hospodář žrát slepice. S vidinou tohoto profitu člověk skočí lišce na špek, a nakonec ještě prodělá, protože mu liška nejenom uteče, ale ještě mu sní sardinky nebo slepice.

Ve třetí části se lstivost (liška) potýká s fyzickou silou (vlk). S vlkem jsou prakticky ze stejné rodiny a oba jsou k akci motivováni potřebou nebo egem. Liška však k dosažení svého

²⁵ VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. V této knize můžeme najít období tohoto příběhu pod tituly:

„A Esperteza da Raposa“ („Liščina vychytralost“). S. 15-16;

„A Raposa e a Cegonha“ („O lišce a čápovi“). S. 14;

„A Raposa e o Grou“ („O lišce a jeřábu“). S. 18.

U posledních dvou příběhů dochází k částečnému pozměnění konce. Po nepodařené večeři u lišky pozve čáp/jeřáb lišku na hostinu do nebe. Ta se mu usadí na jedno křídlo. V průběhu cesty začne křídlo čápa/jeřába bolet, a proto si liška musí přesednout na druhé. Při tom ale spadne dolů a zabije se. Tím liška prohraje a triumf připadne čápovi/jeřábovi.

²⁶ OSÓRIO, Ana de Castro. „A raposa que foi ao galinheiro“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 21-22.

cíle využívá lsti, vlk hrubé síly. Jak se v příbězích lidové slovesnosti můžeme přesvědčit, hrubá síla ne vždy stačí, někdy je potřeba i přemýšlet, a toho hloupý vlk není schopen. Proto ve většině situací protivníkovi, který je ve spoustě případů reprezentován potenciální kořistí, skočí na špek.²⁷ V souboji naivity a lsti nemá naivita příliš šanci. Jak jsme se mohli přesvědčit, vlk bez přemýšlení udělá vše, co mu liška řekne, aby dosáhl cíle zachránit se před lovci.²⁸

Dalším příkladem toho, jak liška napálila vlka, je příběh „O lišce a vlkovi“,²⁹ ve kterém vlk s liškou společně zabijí stádo ovcí, z nichž tři beránky zakopají, a domluví se, že za osm dní se na tom místě sejdou a společně je sní. Liška se ale o kořist nechce dělit, a tak, aby se nepřišlo na to, že beránky snědla sama, zajde za vlkem a poprosí ho, jestli by jí nepůjčil boty, prý kvůli křtinám. Vlk jí boty bez sebemenšího podezření půjčí. Za osm dní se liška s vlkem sejdou u místa, kde zakopali beránky (nechali jim vykukovat ocasy, aby se jim místo dobře hledalo a kořist lépe vytahovala). Vlk vezme za první ocas a zabere. Co se ale nestane, vytáhne jenom ocas, beránek je pryč. A tak to dopadne i s druhou a třetí kořistí. Vlk, a naoko i liška, se diví, kdo jim asi beránky mohl sežrat, a tu liška ukáže na stopy od bot a obviní vlka, který jak všichni vědí, má jako jediné zvíře boty.³⁰

²⁷ Viz kapitola o vlkovi s. 45-54.

²⁸ Příběhů, jejichž námětem je střet lišky s vlkem, je mnoho. Většina z nich končí stejně – vlk se stane obětí liščíny lsti. Jmenujme alespoň dva příklady, ve kterých to tak úplně neplatí:

„A Dorra e o Lobo“ („O lišce a vlkovi“). S. 24;

„A Dorra i u Lobu“ („O lišce a vlkovi“). S. 24–26.

In: VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão.

V obou případech se liška s vlkem vydají na hostinu ještě předtím, než dorazí lidé, aby se mohli najíst. Lidé ale přijdou dříve, než měli, a oni musí utéct. Liška, aby nemusela běhat, začne předstírat. V prvním případě, že už nemůže, ve druhém, že ji lidé zbili, a proto nemůže utíkat. Vlk ji bez podezření vezme na záda (což vypovídá o jeho naivitě a částečně i dobrosrdečnosti). V případě těchto povídek liška ovšem přecení vlkovi naivitu, začne si zpívat, že kdo je hloupý, nese zdravého, a vlkovi po chvíli dojde, že byl napálen. K rozřešení situace použije hrubé síly. V jednom případě lišku shodí na zem, ve druhém z mostu. Na příkladu těchto dvou příběhů můžeme vidět, že vlk není úplně stoprocentně naivní a liška není schopná domýšlet následky svých činů, což činí její vychytralost taktéž nedokonalou. Navíc se v těchto příbězích projevuje liščina arogance, která způsobí podcenění vlkovy inteligence a následné potrestání.

²⁹VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Raposa e o Lobo“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 33.

³⁰ Obdobami tohoto příběhu jsou například následující příběhy z knihy VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão:

„A Raposa Mariana“ („O lišce Marianě“), s. 34-35.

V tomto příběhu jsou hlavními aktéry dvě rodiny – Liškovi a Vlkovi a nezakopávají beránky, nýbrž býka.

Do druhé skupiny můžeme zařadit například pohádku „O lišce, sojce a doktorce sově“.³¹ Hladová liška má zálsuk na sojčina mlád'ata, ale nemůže se k nim nijak dostat, protože sojka ze strachu postavila hnízdo na nejvyšší větvi stromu. Liška tedy musí vymyslet něco chytrého, aby sojku donutila shodit mlád'ata dolů. Při prvním pokusu to nemá těžké, protože sojka má opravdu ze všeho strach, a kdo se bojí, není silným protivníkem. Stačí jí pouze pohrozit, že pokud neshodí mládě, liška porazí celý strom a sní je všechny. Za nějakou dobu liška přijde podruhé. To už ale sojka nechce mládě shodit, protože nevěří, že by liška strom sama porazila. Liška tedy jde k vodě, namočí si ocas, který se potom leskne a vypadá jako pila, a začne s ním plácet o zem, což dělá takový hluk, že se sojka poleká a shodí druhé mládě. O třetí ale přijít nechce, a proto se rozhodne poprosit o radu moudrou sovu, o které všichni vědí, že čte v moudrých knihách a vždy dobře poradí. Sova sojce doporučí, aby lišce třetí mládě nevydávala, protože liška nemá prostředky k tomu, aby strom porazila. Když pak liška přijde potřetí a nijak sojku nedokáže přesvědčit, aby jí mládě vydala, dojde jí, že se sojka určitě radila se sovou. A když nemůže mít mládě, rozhodne se sežrat sovu a rovnou se jí tak pomstít. Sově se nepodaří uletět a skončí v liščině chřtánu. Tím to ale není vše. Sova se snaží z této situace dostat a lišku přechytračit. Poradí jí, že když už ji sežrala, měla by se tím všem pochlubit a třikrát zakřičet: „Sežrala jsem sovu!“ Pyšná liška začne křičet téměř okamžitě, musí přitom otevřít tlamu a sova tak může uletět se slovy: „Ale ne tuhle!“³²

Příběh můžeme rozdělit do dvou částí. V první části proti sobě stojí lstivé chytráctví vedené fyzickou potřebou naplnit žaludek (hladová liška) a strach smíšený s nevědomostí (sojka). Jak už jsme zmínili, strach lze lehce přesvědčit prakticky k čemukoliv a ze strachu často přistoupíme na podmínky, které bychom jinak okamžitě odmítli. Ve strachu se stáváme loutkami. Proto sojka shodí dvě mlád'ata a liška se v této části stává vítězkou. Sojka je ale také

„Um Lobo e uma Raposa Matreira“ („O vlkovi a potměšilé lišce“). S. 35-36.

V tomto příběhu liška předstírá, že jde každý den na jedny křtiny, aby oddálila den, kdy má jít s vlkem sníst kořist. Místo toho ale každý den sní sama jednu zakopanou ovci. Vlkovi řekne, že se její kmotřenci jmenují „Vlítica na to“ („Começou-se“), „Už je v půlce“ („Ameou-se“) a „Už je po nich“ („Acabou-se“). Když dojdou na místo, zjistí, že kořist je pryč. Liška vymyslí, že na místě přespí, a kdo bude mít ráno zpcený ocas, ten má ovce na svědomí. Vlk přikývne. Liška mu v noci počurá ocas, a proto se ráno ke svému překvapení probudí jako viník.

„O Lobo e a Raposa“ („O lišce a vlkovi“). S. 37.

³¹ OSÓRIO, Ana de Castro. „A Raposa, o Gaio e o Doutor Mocho“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 23–27.

³² Variantu tohoto příběhu můžeme najít i v:

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Pássaro Chica-America“ („Pták Chica-America“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 20–22.

matka, která přichází o svá mlád'ata, a opět ze strachu, tentokrát o své poslední mládě, se rozhodne poradit o tom, čemu nerozumí, čímž přecházíme ke druhé části příběhu. Zde proti sobě stojí to samé lstivé chytráctví, tentokrát vedené egem (liška už nemá hlad, ale chce se pomstít) a inteligence schopná přemýšlet nad situací a nacházet řešení³³ (sova – v příběhu označovaná také přezdívkou „moudrá“³⁴). Liška se zde chová arogantně, je si příliš jistá sama sebou a tím si paradoxně kope hrob. Právě tato liščina vlastnost dopomůže k tomu, že se sova, i když je v pasti, dokáže vysvobodit a liščinu vychytralost přelstít. Liška je pužena touhou, a to nejdřív jíst a přelstít, následně pak pomstít se, a nakonec marnivě vykřičet do světa, že právě jí se podařilo sežrat tu ztělesněnou moudrost. Jak nám napovídá i pointa příběhu, chtění a marnivost prohrály boj s moudrostí a rozvážností.

„A tak pýcha přivede do záhuby ty, co sami sebe považují za nejmazanější.“³⁵

Na stejném principu funguje i příběh „O lišce a žábě“.³⁶ Liška s žábou se domluví, že budou společně obdělávat pole. Zasejí, ale když přijde čas sklizně, liška se vymluví, že by svou polovinu sklídit nedokázala, a tak požádá žabu, aby si našla někoho, kdo jí pomůže. Liška prý jim za to obstará oběd. Žába přivede jezevce.³⁷ Společně se dají do díla a v poledne přijde liška s máslem k obědu. Oba jsou ale unavení a rozhodnou se nejdřív si zdřímnout. Liška spánek pouze předstírá. Jakmile usnou, máslo sní a zase předstírá, že spí. Když se pracanti vzbudí, máslo je pryč. Liška také předstírá, že se právě probudila, a praví, že máslo snědl ten, kdo je zpocený. A zpocení jsou samozřejmě oba pracanti, i když se máslo ani nedotkli. Navíc ještě musí dožít zbytek pole, a to s prázdnými žaludky. Pak se naskytne otázka, jak si obilí rozdělí. Liška navrhne, že by mohli jít na druhý konec pole a jako o závod běžet k požatému obilí. Kdo doběhne první, tomu bude patřit všechno obilí. Žába ví, že nad liškou nemá šanci vyhrát, a proto se domluví s dalšími žábami, rozestaví se do pole a každá má za úkol odpovídat lišce, pokud se na něco bude ptát. Jiné pak mají v průběhu závodu donést obilí do žábiny chaloupky. Během

³³ I při definici sovy je použito slovo „esperteza“ – „mazanost“, ale při poznávání jejích dalších vlastností a chování v průběhu příběhu zjistíme, že se sova je postava moudrá. Ke lsti, tedy k projevu mazanosti, se musí nutně uchýlit až v momentě, kdy jí jde o život.

³⁴ „O Sábio“, In: OSÓRIO, Ana de Castro. *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*, s. 27.

³⁵ „Desta maneira se perdem, pela vaidade, os que mais espertos se julgam.“

In: OSÓRIO, Ana de Castro. *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*, s. 27.

³⁶ OSÓRIO, Ana de Castro. „A raposa e o sapo“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 29–34.

³⁷ o texugo

závodu liška co chvíli volá: „Tetičko žábo?“ a žába vedle ní odpovídá: „Tady jsem! Tady jsem!“³⁸ Když liška doběhne do cíle, celá sklizeň už je pryč a lišce dochází, že byla oklamána.

Tento příběh můžeme podobně jako předešlý rozdělit do dvou částí. První, kdy se liška vymlouvá, že nemůže sklízet, a následně žábu i jezevce napálí tím, že jim sní oběd a svede vinu na ně. V druhé části se ale žába napálit nenechá a liška spláče nad výdělkem.

„A tak ti, kteří chtějí podvádět, jsou sami podvedeni, a tomu, kdo jejich úklady odhalí a dokáže se jim vyhnout, jsou leda pro smích.“³⁹

Do třetí skupiny patří příběhy, ve kterých se liška snaží odvrátit od sebe hrozbu tím, že ji přenesne na někoho jiného. Jenže zlo, které vysílá, se nakonec obrátí proti ní, takže se stane obětí vlastní lsti. Jako příklad můžeme uvést příběh „O lišce a vlkovi“.⁴⁰ Liška má mladé a bojí se, aby jí je vlk nesežral, až zrovna nebude v noře. Jde proto za ním a požádá ho, aby její mlád'ata, rozkošná k zulíbání,⁴¹ nežral. Jako náhradu mu nabízí ošklivá a nevrlá mlád'ata psí. Vlk s tím nemá problém. Rozejdou se v dobrém, ale když se liška večer vrátí domů, mlád'ata nejsou k nalezení. Jde se proto podívat, jak je na tom s mlád'aty fenka. Když zjistí, že se s nimi fenka šťastně veselí, zmocní se jí hrůza a utíká za vlkem. Jak je možné, že zabil její mladé i přes svůj slib? Vlk na to odpoví, že sežral ta mlád'ata, která mu přišla ošklivá a ušmudlaná, přesně tak, jak mu liška řekla, a ta krásně sametová nechal být. Tak liška svým zkresleným mateřským pohledem přichystala sama sobě past.

Jak můžeme vidět, lišce, matce, hrozí ztráta mlád'at. Má o ně strach, a proto se je snaží ochránit přenesením pozornosti na někoho jiného. Jenže mylným, láskou zaslepeným popisem zpečetí jejich osud. To, že jí přijdou krásná, ještě neznamena, že je tak vidí i ostatní. Přitom se od vlka dozvídáme, že o tom, že má liška mladé vůbec nevěděl. Tato informace ve výsledku ještě zvyšuje tvrdost liščina trestu – kdyby nekula pikle proti fence, mohla šťastně žít se svými

³⁸ Liška volala „Compadre Sapo!“ a žába odpovídala „Cá vou, cá vou!“

³⁹ „Assim, muitas vezes, os que querem enganar são enganados, só causando regozijo a quem lhes conhece as traças e as pode evitar.“ In: OSÓRIO, Ana de Castro. „A Raposa e o Sapo“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 34.

⁴⁰ OSÓRIO, Ana de Castro. „A raposa e o lobo“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 35–37.

⁴¹ fenčina mlád'ata – „os monstrozinhos muito feios e trombudos“, liščina mlád'ata – „os meus filhos, esses, são lindos como os amores“

mláďaty. Strach matky o děti je silný pud, který matku nutí dělat různé věci. To ovšem neznamená, že ho můžeme použít jako omluvu. Nemůžeme jen tak rozdávat životy, která nám nepatří, abychom uchránili ty své.

„A tak byla ta chytračka potrestána za to, že chtěla přivodit zlo ostatním a sama se vyhnout pohromě či neštěstí.“⁴²

Liška je tedy symbolem chytráctví povětšinou vedeného egem. Je to velice vynalézavý druh mazanosti, která jde slepě za svým cílem (ať je to zahrnutí hladu, nebo snaha ochránit svá mláďata), ale nedomýšlí následky činu. Liščíno jednání si můžeme snadno představit jako jednání sobeckého člověka, hlavně v případech, ve kterých se snaží nad ostatními vytáhnout, ukázat, že ostatní přechytračila (jako například příběhu „O Lišce a vlkovi“⁴³), nebo v případech, kdy se snaží bez ohledu na prostředky dosáhnout svého cíle, nehledě na okolí či následky, jaké to bude mít. Ne vždy se lišce podaří nad protivníkem vyhrát, jelikož ten, kdo slepě využívá lsti k dosažení vlastního prospěchu, je v některých případech snadno napadnutelný.

⁴² „Aquela espertalhona levou assim o castigo de querer fazer mal aos outros para se livrar a si de qualquer perigo ou desgraça.“

In: OSÓRIO, Ana de Castro. „A Raposa e o Lobo“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 37.

⁴³ Viz pozn. 28.

Kuřátko (Franganito/ Pintainho)

I když kuře ve většině evropských kultur není prototypem chytráctví, v některých sbírkách portugalské lidové slovesnosti⁴⁴ se objevuje jako „velmi mazané“.⁴⁵

Tak je tomu v příběhu „O kuřátku“⁴⁶ a jeho obdobách.⁴⁷ Kuřátko se rozhodne jít navštívit pana krále. Oblékne se proto jako velká osobnost a vyrazí směrem k paláci. Po cestě potká jezevce, který ho chce sníst, ale když mu kuřátko poví, kam jde, změní názor a chce se k němu přidat a také navštívit pana krále. Kuřátko si ho tedy strčí do volátka a pokračuje dál. Po chvíli potká dva kameny, které ho chtějí rozdrtit. Když se ale dozví, kam má kuřátko namířeno, chtějí se přidat i ony. Kuřátko si je strčí do volátka a pokračuje dál. To samé se pak přihodí i s vodou, která chce kuřátko utopit, a s vlkem, který ho chce sežrat. V paláci kuřátko požádá o audienci, ale král si myslí, že si z něj dělá legraci, a proto ho nejenže nepřijme, ale ještě ho nechá strčit do drůbežárny. Tam kuřátko vyvrhne z volátka jezevce, který všecku drůbež sežere, a zase se vrátí zpátky do volátka. Když se to král dozví, nařídí kuřátko přesunout do vinného sklípku. Tam ovšem kuřátko vyndá kameny a ty rozbijí všechny lahve s vínem. To krále velice rozlítilo a kuřátko nechá zavřít ve stáji, aby ho koně udupali. Jenomže z volátka vyskočí vlk, který

⁴⁴ Jako příklad uvedme díla:

VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão.

OSÓRIO, Ana de Castro. *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*.

⁴⁵ „... muito esperto ...“ In: OSÓRIO, Ana de Castro. *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 75.

⁴⁶ OSÓRIO, Ana de Castro. „O franganito“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 75–80.

Slovem „franganito“ můžeme v přeneseném slova smyslu nazývat chlapce, který už připomíná muže. In: <https://www.dicio.com.br/franganito/>

⁴⁷ VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Pito-Suro“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 81–82.

Jádro příběhu je podobné, jen začátek je trochu jiný. Kuřátko jde králi předložit výsledek konspirace kohoutů a kuřat. Po cestě si strčí do volátka řeku, která později zatopí kurník, skálu, která zavalí zahradu a roj sršňů, které svými štípanci zahubí koně ve stáji. Zde se kuřátko chová jako pravý diplomat, jelikož jeho cesta je od začátku diplomatická. Na konci nabídne králi svůj život.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Pintainho e o Rei“ („O kuřátku a králi“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 82–83.

I zde je důvod poutě za králem odlišný. Jednoho dne kuřátko jí kukuřici, když v tom zaslechne blížícího se krále. Kuřátko se lekne a uteče. Když se vrátí, kukuřice je pryč. Proto se rozhodne vydat ke králi, aby se domáhalo spravedlnosti a náhrady kukuřice, o kterou kvůli králi přišlo. Nakonec odejde s plným vozem kukuřice.

všechny koně zabije. Král už neví, co si s kuřátkem počít, a proto ho nařídí upéct. Jakmile ho ale dají do trouby, kuřátko vyplivne vodu a ta uhasí oheň. Po této události se král rozhodne kuřátko na audienci přijmout, dá mu spoustu peněz, jen aby se ho už zbavil. Kuřátko pak z peněz žije šťastně až do smrti.

Kuřátko jde za svým cílem. Nechce nikomu ublížit ani nad nikým cíleně vyzrát. Chce pouze získat audienci u krále. A i když je malé a zdánlivě zranitelné, dokáže překonat všechny překážky, které jsou mu cestou a následně i v paláci nastraženy. Ač k tomu využívá jiných zvířat a živlů, dokáže si je chytře získat na svou stranu a využít každého z nich ve správný okamžik. Navzdory své fyzické velikosti dojde díky své odvaze a chytrosti zdárně svého cíle a je odměněno, jako bonus si vydělá na šťastný život.

Želva (Jabuti/Cágado)

Želva je jednou z hlavních postav brazilských příběhů, jejichž protagonisty jsou zvířata. Jak jsme si již řekli, brazilské příběhy lze rozdělit na příběhy inspirované ústní slovesností evropskou, africkou a tou původních obyvatel. V příbězích přejatých od Evropanů se želva nevykytuje, jelikož není součástí tradice, zato v příbězích brazilského a afrického původu je jedním z nejfrekventovanějších zvířat. Hrdinou bajek původních obyvatel Brazílie je býložravá suchozemská želva s vysokým krunýřem, *jabuti*.⁴⁸ V příbězích přejatých od afrického obyvatelstva pak vystupuje rybami se živící obyvatelka sladkých vod s blánami na nohou a nižším, ne tak masivním krunýřem,⁴⁹ *cágado*.⁵⁰ Ačkoliv se jedná o rozdílné druhy želvy, jejich role je stejná.

Svou proslulostí v brazilském folkloru se dá želva přirovnat k lišce ve folkloru evropském. Obě jsou prototypem chytráctví. Na rozdíl od lišky, která se svými šibalskými kousky povětšinou snaží získat kořist nebo někoho napálit s vidinou vlastního prospěchu, je pro želvu chytráctví spíše vlastností, která jí pomáhá kompenzovat rozdíly ve velikosti, rychlosti a síle.

Nejdříve se budeme věnovat bajkám, v nichž se želva setkává s rychlejším protivníkem a snaží se ho přechytračit. V příběhu „O želvě a jelenovi“⁵¹ se jelen ptá, jak dlouho trvá želvě dojít pro vodu, když má tak krátké nohy. Želva mu odpoví, že i s tak krátkýma nohama je velmi rychlá. Jelen tomu nechce věřit, a proto ji vyzve na rychlostní souboj. Želva se domluví s dalšími želvami, které se v rozestupech postaví na závodní dráhu. Jelen, jistý si svou rychlostí, dá

⁴⁸NUNES, Teresa. *Qual a diferença entre jabuti, cágado e tartaruga?* [online] Pontobiologia, 2017. Publikováno 14. 12. 2017 [cit. 15. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/novaiso690/specificke-zdroje/elektronicke-informacni-zdroje>

⁴⁹ ROMERO, Sílvio. „O kágado e a festa no céu“ („Želva a slavnost v nebi“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 143–144.

Tento příběh vypráví o podobě želvího krunýře. Jednou se v nebi pořádala třídenní slavnost, na kterou byla pozvána všechna zvířata. Želva chtěla také přijít, ale byla příliš pomalá. Slavnost se již blížila ke svému konci a želva stále ještě nebyla na místě. Volavka (*a garça*) se nabídla, že ji tam dopraví na zádech. Když země zmizela z dohledu, vyhodila volavka želvu do vzduchu. Ta se ale neměla čeho chytit, a spadla na zem. Bůh se rozhodl darovat jí život jako poděkování za obrovskou vůli, se kterou se vydala na slavnost. Aby tak mohl učinit, musel poskládat její krunýř z rozbitých kousků. Proto až dodnes vypadá jako záplatovaný.

⁵⁰ NUNES, Teresa. *Qual a diferença entre jabuti, cágado e tartaruga?* [online] Pontobiologia, 2017. Publikováno 14. 12. 2017 [cit. 15. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/novaiso690/specificke-zdroje/elektronicke-informacni-zdroje>

⁵¹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O jabuti e o veado“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 35–37.

Víceméně stejnou verzi můžeme najít v: HARTT, Charles Frederik. „Como o jabuti venceu o veado na carreira“. In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 12–18.

želvě náskok. Ta se však místo běhání schová a jelen běží sám. Každou chvíli volá na želvu, aby zjistil, kde asi zrovna je. Pokaždé mu odpoví ta z želv, která stojí před zmateným jelenem, takže se zdá, že má želva náskok. Dlouhonohý protivník se snaží běžet rychleji a rychleji, želva se ovšem stále ozývá z první pozice. Nakonec jelen zemře vyčerpáním a želva se svými družkami slaví vítězství.⁵²

Tento příběh má spoustu verzí. Zmiňme příběh se stejným názvem, ale odlišným začátkem, „O želvě a jelenovi“,⁵³ ve kterém želva, brána spíše jako kořist než jako predátor, uloví tapíra.⁵⁴ Překvapený jelen nevěří a chce s želvou změřit síly. Proto uspořádají závod. Dále už pak příběh pokračuje stejně jako předchozí.

V obou uvedených příbězích proti sobě stojí želva a jelen. Pokud chceme příběh schematizovat, můžeme říct, že se v nich střetne malé, pomalé, ošklivé zvíře s velkým, rychlým, majestátním zvířetem. Hned na začátku příběhu malé zvíře udělá něco těžko představitelného, co vede k nutkání poměřit si síly. V prvním příběhu je tímto podnětem údajná rychlost želvy, ve druhém síla, se kterou musela malá želva skolit daleko většího tapíra. Jelen nevěří a chce si

⁵² Příběh téměř kopíruje druhou část příběhu „O lišce a žábě“, který najdeme na s. 19–20. Želva je zde nahrazena jiným malým a pomalejším živočichem, a to žábou. Jelen je nahrazen liškou, tedy zvířetem větším a rychlejším. Žába, stejně jako želva, postaví na dráhu své vrstevníky, kteří během závodu lišce odpovídají. Žábě ale nejde o vítězství v závodech jako takové, ale o cenu pro vítěze, tedy o vlastnoručně sklizené obilí, které jí chce liška lstit vzít. Určí proto ještě jednu žabu, která během závodu odveze obilí do žábiny chaloupky, a tím mazanou lišku přelstí.

O druhové variabilitě protagonistů v jednotném schématu příběhu se zmiňuje Luís da Câmara Cascudo v komentáři k příběhu „O tom, jak želva předběhla jelena“ („Como o jabuti venceu o veado na carreira“) sebraném Charlesem Frederikem Harttem v díle *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*:

„Para o norte e nordeste o jabuti é substituído pelo sapo. [...] O jabuti não é conhecido na região sertaneja e existe a outra versão que Hartt chegou a conhecer, comunicada pelo coronel José Fulgêncio Carlos de Castro, sendo herói o sapo. [...] Os; animais vitoriosos são os mais feios, desajeitados, vagarosos, visivelmente incapazes de um sucesso ao lado de competidor. Jabuti, tartaruga, sapo, formiga, caracol, carrapato, camaleão, não teriam, na lógica vantagem sobre veados, raposas, elefantes, lebres, cães. A maior percentagem nos animais vitoriosos pertence à tartaruga, o jabuti dos indígenas tupis.“ – s. 39–40.

„Na Severu a Severovýchodě Brazílie je želva nahrazena žábou. [...] V oblasti sertão želvu neznají, ale znají tu druhou Harttovu verzi, jejíž hrdinkou je žába a kterou mu vyprávěl plukovník José Fulgêncio Carlos de Castro. [...] Vítězi jsou ta nejošklivější, nejnešikovnější, nejpomalejší zvířata, která jsou očividně neschopná zvítězit nad protivníkem. Jabuti či jiný druh želvy, žába, mravenec, šnek, klíště, chameleon by logicky vzato neměli vítězit nad jeleny, liškami, slony, zajíci, psy. Největšímu procentu vítězství se těší želva jabuti, hrdinka tupijských kmenů.“

Zde můžeme vidět, že i v rámci Brazílie má příběh několik variant, nejrozšířenější je ovšem ta s želvou a jelenem v hlavních rolích.

⁵³ ROMERO, Sílvio. „Jabuti e o Veadó“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 173–175.

⁵⁴ *a anta*

želviny schopnosti ověřit, navrhne proto závod v běhu. Před začátkem závodu a chvíli po něm si sebevědomě myslí, že si želva vše vymyslela a že vítězem bude stoprocentně on. Dokonce jí dává náskok. Malé a slabé zvíře podceňuje a sebe staví navrch. Když ale na želvu zavolá a ona se ozve před ním, zpanikaří, a nakonec se v závodě s fyzicky ne tak zdatným jedincem užene k smrti. Rychlost a síla tedy nejsou tím nejdůležitějším faktorem pro výhru. Své nedostatky želva v dané situaci kompenzuje důvtipem a hloupého, ač silného a rychlého tvora předčí. Příběh je tedy založen na jasném schématu – zvíře, které zdánlivě nemá šanci na vítězství, dokáže díky své chytrosti přelstít silnějšího, většího a rychlejšího protivníka.

Další skupinu příběhů s želvou v hlavní roli tvoří příběhy, ve kterých se želva setkává se silnějším protivníkem a poměřuje s ním svou fyzickou sílu. Jako příklad uvedeme bajku „O želvě, velrybě a tapírovi“⁵⁵. Želva se jde napít a potká velrybu.⁵⁶ Ta se směje jejím krátkým nohám. Želva odpovídá, že má sice krátké nohy, ale ve skutečnosti je daleko silnější než velryba. Aby to dokázala, zamíří do lesa utrhout liánu⁵⁷, připomínající provaz, o který se budou přetahovat. Při trhání potkává tapíra, který se zvědavě ptá, co to dělá. Ona mu odpoví, že trhá liánu, aby si s ním mohla změřit síly. Tapír výzvu přijímá. Želva mu proto dá do ruky jeden konec provazu a řekne, ať zůstane na místě. Ona půjde k vodě, a až tapír ucítí tah z její strany, bude připravena a zápas bude moct začít. U vody dá ale želva druhý konec velrybě a řekne jí, že ona půjde tahat za druhý konec provazu do lesa. Pak se schová a síly mezi sebou nevědomky měří velryba a tapír. Když už ani jeden z nich nemůže, želva ukončí zápas na obou stranách. Velryba i tapír uznají, že je opravdu tak silná, jak říkala.

⁵⁵ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O jabuti, a baleia e a anta“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 37-38.

⁵⁶ Charles Frederik Hartt ve svém díle *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga* zmiňuje variantu tohoto příběhu pod názvem „O tom, jak želva vyvolala zápas mezi tapírem a velrybou“ („Como o jabuti provocou uma luta entre a anta e a baleia“) V poznámce k příběhu polemizuje o možnosti chybné identifikace kytovce. Je možné, že se nejedná přímo o velrybu, ale o jiný druh kytovce, tzv. velkou rybu, *pirá-açú*, jejíž název se překládá jako „velryba“ (*baleia*). – s. 22.

HARTT, Charles Frederik. *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 22.

⁵⁷ *cipó*

Existuje i verze, v níž je velryba nahrazena hadem a tapír jaguárem nebo mytologickým lesním obrem Kaá-pora.⁵⁸ V *Brazilských lidových příbězích*⁵⁹ najdeme příběh „O želvě a obrovi“.⁶⁰ Obr (*Caipora*)⁶¹ a želva chtějí změřit své síly taháním za liánu. Obr tahá za provaz v lese, želva jde do vody, ovšem místo aby tahala sama, přiváže svůj konec liány na ocas velrybě. Když Caipora začne tahat, velryba se lekne a tahá také. Je tak silná, že se jí podaří obra přetlačit a dotáhnout ho až k vodě, odkud vyleze želva. Vyčerpaný Caipora obdivuje její sílu a také to, že se tím únavným přetahováním ani nezadýchala.

Také u této skupiny příběhů můžeme pozorovat jednotné schéma. Želva svému protivníkovi tvrdí, že je silnější než on. Protivník tomu nevěří, protože se mu nezdá logicky možné, aby malý tvor měl takovou sílu. Tím, že želva tvrdí něco, co se zdá nemožné, zaujme protivníka, který může být reprezentován buď nějakým predátorem, který by si ji možná rád dal k obědu, nebo živočichem větším než ona, který nějak okomentuje její vzhled (v prvním příběhu velryba mluví o želviných krátkých nohách). V prvním případě protivník začne váhat a chce si ověřit, zda je želvino tvrzení pravdivé. Pokud by věděl, že nemá šanci želvu ulovit, nechal by ji raději být. Ta si je toho vědoma, a proto na měření sil přikývne a jde pro liánu. Pak buď potká druhého protivníka a začne s ním hrát stejnou hru jako s tím prvním, nebo jak je tomu v příběhu „O želvě a obrovi“, využije soubojem nezaujaté, ale silné zvíře, které za ni nevědomky odvede všechnu práci. Oba protivníci si pak myslí, že želva tahá za druhý konec liány, ale ve skutečnosti se mezi sebou přetahují silní jedinci a želva se nemusí namáhat. Opět tedy využívá svého chytráctví, díky němuž je protivníky uznána jako malé, ale velmi silné zvíře.

Jak jsme již naznačili v předchozím odstavci, želva musí často zapojit svou chytrost při konfrontaci s predátorem, reprezentovaným nejčastěji jaguárem. Příběh „O želvě a jaguárovi“⁶²

⁵⁸ HARTT, Charles Frederik. *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 23-24.

⁵⁹ ROMERO, Sílvio. *Contos Populares do Brasil*.

⁶⁰ ROMERO, Sílvio. „O Jabuti e o Gigante“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 183–184.

⁶¹ Každý autor přepisuje jeho jméno jinak. Hartt užívá slova Kaá-pora, Romero Cahipora. Nejaktuálnější verze je Caipora nebo Caapora. Uvádí ji tak jak Cascudo, tak Navarro, ve svých slovnících. Cascudo vidí slova jako synonyma. Navarro rozlišuje jejich význam. Caapora je obyvatel lesa, kdežto Caipora je ještě navíc mytologickou postavou koloniální Brazílie.

NAVARRO, Eduardo de Almeida. *Dicionário Tupi Antigo: A Língua indígena Clássica do Brasil*. S. 550, 551.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 201, 223.

⁶² ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O jabuti e a onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 38–39.

vypráví o tom, jak se želvě podařilo zabít jaguára. Želva přijde k podzevu⁶³ a prosí opici, která na něm zrovna sedí, aby jí shodila dolů nějaké plody. Opice ji zve nahoru, ať si natrhá sama. Jenže želvy nedokážou lézt na strom. Opice ji proto na strom vynese. Jenže potom odejde a nevrací se zpátky. Během čekání na opici se pod stromem objeví jaguár. Nejdřív želvu poprosí, ať mu shodí dolů nějaké plody, ale pak ho napadne, že by si mohl smlsnout přímo na ní. Ptá se tedy, proč nesleze dolů. Želva odpoví, že se bojí, aby se při pádu nezabila. Jaguár tedy navrhone, ať skočí, že ji chytí. Želva se připraví ke skoku a jaguár otevře tlamu, připraven spolknout polknout kořisti. Jenomže želva skočí tak, že mu nespadne do nastavené tlamy, ale na hlavu, a zabije ho. Z jeho kosti si pak udělá písťalku, chodí po světě a prozpěvuje: „Moje písťalka je z jaguáří kosti!“⁶⁴ Jednoho dne potká jiného jaguára, který písničku zaslechne, a i když se mu želva snaží namluvit, že nezpívala o jaguáří kosti, ale o kosti jelení, jaguára nepřesvědčí. Musí před ním tedy utéct do svého domečku. Jelikož se do něj jaguár nevejde, čeká na želvu venku. Ta ale mezitím uteče zadním vchodem. Na želvinu nepřítomnost v domě jaguára později upozorní opice.⁶⁵

V díle Sílvia Romera *Brazilské lidové příběhy*⁶⁶ se tento příběh vyskytuje také, je ale rozdělen do tří kapitol, což podtrhuje fakt, že se strukturně skládá ze tří částí.⁶⁷ V první figurují jako hlavní postavy opice a želva. Opice pomůže želvě na strom, aby mohla trhat plody. Do druhé části přecházíme v momentě, kdy zmizí opice a objeví se jaguár, který chce želvu sníst. Otevírá tlamu, aby ji do ní „chytil“, ale želva skočí vedle a tím jaguára zabije. V této části

⁶³ *inajá*

⁶⁴ *ibid.* s. 39. – „O osso da onça é a minha gaita!“

⁶⁵ Podobnou variantu můžeme najít například v díle Charlese Frederika Hartta *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga* pod titulem „Como um jabuti matou uma onça e fez uma gaita de um dos seus ossos“ („O tom, jak želva zabila jaguára a z jeho kosti si udělala písťalku.“). Hartt zde nejdříve uvádí víceméně stejnou verzi příběhu, poté ale zmiňuje i další zakončení, které slyšel. V jednom z nich jaguár pověří žábu, aby hlídala želvu v jejím úkrytu. Žába hlídá, ale želva ji vystraší tím, že má žába zarudlé, nateklé oči a je třeba to léčit. Poradí jí, aby si oči vymyla nálevem z určité byliny. Žába želvě důvěřuje a udělá, co jí poradila. Jenže bylina není léčivá, ale jedovatá a žába oslepne. Želva tedy může úkryt opustit.

HARTT, Charles Frederik. „Como um jabuti matou uma onça e fez uma gaita de um dos seus ossos“. In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 26–27.

⁶⁶ ROMERO, Sílvia. *Contos Populares do Brasil*.

⁶⁷ ROMERO, Sílvia. „O Jabuti encontra-se com os Macacos“ („O tom, jak se želva setkala s opicemi“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 175.

ROMERO, Sílvia. „O Jabuti e outra vez a Onça“ („Želva opět potkává jaguára“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 176.

ROMERO, Sílvia. „O Jabuti e a outra onça“ („O želvě a dalším jaguárovi“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 176–177.

nemůžeme přesně určit, zda byl skok na hlavu výsledkem želviny šibalské myšlenky, nebo jednoduše nevyšel. Ve třetí části je ovšem želvino chytráctví zřetelné. Zpívá si svou písničku o tom, jak hraje na píšťalu z jaguáří kosti přímo před jaguárem. Přestože se ho snaží přesvědčit o tom, že nezpívá o jaguárovi, ale o jelenovi, při dalším popěvku zpívá opět o píšťale z kosti jaguáří. Mazaně to ale dělá blízko svého příbytku, kam se může před jaguárem okamžitě schovat tak, že se k ní nedostane. Příběh „O želvě a dalším jaguárovi“,⁶⁸ třetí kapitola v *Brazilských lidových příbězích*⁶⁹ končí trochu jinak. Když se želva schovává do svého příbytku, jaguár ji chytí za nohu. Ona mu ale namluví, že drží pouze kořen. Jaguár tedy uvolní sevření, načež se mu želva vysměje. Pak jaguár čeká před domečkem tak dlouho, až umře. Můžeme tedy konstatovat, že se želva chytrostí dokáže dostat z nebezpečí. Ale je třeba dodat, že se do nebezpečí může skrze své čtveračení také sama uvést. To dokazuje poslední část příběhu.

Želva je sice zvíře malé, ale i takovému se dá závidět. Další skupinou příběhů s želvou tvoří ty, ve kterých je okradena a svůj majetek se, i přes nevýhody ve velikosti, rychlosti a síle, snaží získat zpět, jak jinak než pomocí své vynalézavosti. Jak již víme z předchozí kapitoly, želva hraje na svou píšťalu.⁷⁰ V příběhu „O želvě a kajmanovi“⁷¹ kajman závidí želvě její píšťalu, a když se setkají, prosí ji, aby mu ji půjčila. Pak s ní ale uteče. Želva ji chce zpátky, a proto vymyslí lest. Jde na místo, kam chodí kajman odpočívat, zvedne ocas a řitní otvor si namaže medem. Když si tam kajman přijde odpočinout, myslí si, že je to úl a strčí do něj prst. Želva zatne svaly a kajman zůstane uvězněn do té doby, než vrátí nástroj. Volá proto svého syna Gonçala, aby píšťalu přinesl. Ten nejdřív špatně slyší a chce přinést košili, pak kalhoty, ale nakonec pochopí a želva dostane svou píšťalku zpátky.⁷²

„O želvě a lišce“⁷³ je příběh s podobnou zápletkou. Liška zde nahrazuje kajmana a *jabuti* želvu *cágado*. Liška si půjčí od želvy píšťalu, ale nevrátí ji a uteče. Želva si, aby získala svůj nástroj zpátky, namaže zadnici medem, zdvihne ocas a schová se. Liška přijde a myslí si, že je

⁶⁸ ROMERO, Sílvia. „O Jabuti e a outra onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 176-177.

⁶⁹ ROMERO, Sílvia. *Contos Populares do Brasil*.

⁷⁰ V příbězích se střídají označení „dudy“, „a gaita“, „flétna“, „a flauta“ a „píšťala“, „o pifano“.

⁷¹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O cágado e o jacaré“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 55.

⁷² V jedné z variant tohoto příběhu *cágado* dokonce sní několik včel, a když pak se zdviženým ocasem a zadnicí namazanou medem čeká na kajmana, občas nějakou tu včelu vypradne, aby to vypadalo jako opravdový úl.

ROMERO, Sílvia. „O kágado e o jacaré“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 147-148.

⁷³ ROMERO, Sílvia. „Jabuti e a Raposa“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 177-179.

to úl. Jedna z jejích družek ji varuje, že je to želva, ale liška nevěří a strčí dovnitř jazyk. Želva ho sevře a nepustí, dokud liška nevrátí píšťalku.

Oba příběhy jsou založené na stejném schématu. Silné, velké zvíře ukradne malému a pomalému nástroj. To nemá šanci velké zvíře dohnat, musí nad ním tedy vyzrát. V obou případech předstírá, že je jeho řitní otvor vchod do úlu. Velké zvíře se pak chytí do nastražené pasti a do úlu strčí prst, v liščině případě dokonce jazyk, a zůstane uvězněno do té doby, než nástroj vrátí. Želva tedy na svého protivníka opět vyzraje.

Do pasti se ale může dostat i želva. A aby se z ní dostala, musí opět zapojit své chytráctví. V příběhu „O želvě a člověku“⁷⁴ želva uchvátí svým hraním na píšťalku muže. Ten na ni zavolá a ona důvěřivě přijde. Potom ji muž strčí do klece a donese ji domů. Dětem se želvino hraní moc líbí. Želva jim tedy slíbí, že když ji pustí, předvede jim i krásný tanec. Poté, co se dostane ven z klece, chvíli pro děti tančí, pak se zeptá, jestli se může jít vyčurat, a už se nevrátí. Děti se bojí, že jim tatínek vynadá, a proto vezmou kámen a nabarví ho tak, aby vypadal jako želvin krunýř. Když otec přijde domů, dá vařit vodu a chce želvu sníst k večeři. Do vody ale hodí namalovaný kámen. Když zjistí, že zmizela, rozzlobí se a rozhodne se ji dostat zpět. Chodí proto po lese a volá na ni. Želva mu sice odpovídá, chytit už se však nenechá.⁷⁵

Zpočátku je želva velmi důvěřivá, což ji přivede do pasti. Díky svému důvtipu se však dokáže dostat ze zajetí daleko většího tvora, a i když se jí pak muž snaží dostat zpět, ona už se nenechá a z bezpečí se mu vysměje.

Želva se umí i mstít, a to daleko většímu protivníkovi. Podívejme se na příběh „O želvě a tapírovi z lesa“.⁷⁶ V něm želva pojídá plody mombínu.⁷⁷ Přijde i tapír a snaží se ji vyhnat. Ona ovšem odpoví, že neodejde, protože je to její strom. Tapír, kterého posedl zlý duch Jurupari, tedy želvu zašlape do země. Ta tam zůstane až do období dešťů, které odplaví zeminu a ona tak bude moct vylézt ven.⁷⁸ Jakmile je vysvobozena, chce se tapírovi pomstít. Jde tedy

⁷⁴ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O jabuti e o homem“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 46-47.

⁷⁵ podobný příběh můžeme najít v:

HARTT, Charles Frederik. „O jabuti que enganou o homem“ („O tom, jak želva podvedla muže“). In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 18–19. Zde želva nehraje na flétničku, ale tančí v díře v zemi a muž ji musí chytit.

ROMERO, Sílvio. „O Jabuti e o Homem“ („O želvě a člověku“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 181–182.

⁷⁶ ROMERO, Sílvio. „Jabuti e a Anta do Mato“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 170–172.

⁷⁷ *taberebá, cajá*

⁷⁸ Tato část zřejmě poukazuje na hibernační období želvy *jabuti*, které končí právě s příchodem období dešťů.

lesem, nachází jeho exkrementy. Ptá se jich, kudy šel, a podle toho potom hádá, kde se asi zhruba nachází. Dojde k vodě, Jurupariho dceři, a přísahá, že se pomstí. Voda ji sice varuje před téměř jistým neúspěchem, želva se ale nenechá zastrašit. Nakonec tapíra najde, poraní mu varlata a tapír následkem zranění po dvou dnech zemře. Želva pak svolá své druhy, aby s ní přišli hodovat.⁷⁹

Plody mombínu jsou jedním z reálných pokrmů želvy *jabuti*,⁸⁰ která je sice menší a slabší, ale přesto nechce jen tak opustit, co jí náleží. Navzdory porážce, již utrpí, se nevzdává a rozhodne se pomstít. Ani varování vody ji nezastaví. Chytrě si vybere útok na choulostivé místo, čímž většího a silnějšího tapíra vyřadí ze hry, a dokonce ho připraví o život.

V následujících dvou příbězích želví sameček soupeří s tejuem⁸¹ o přízeň jaguárový dcery. Velikostně a silově mezi nimi není takový rozdíl, jde tedy hlavně o to, kdo se předvede v lepším světle a získá tak srdce jaguárový dcery. V prvním z příběhů, „O želvákovi a tejuovi“,⁸² želví sameček pohaní ještěra. Řekne totiž, že za nic nestojí, a dokonce mu slouží jako kůň. Teju se to dozví a slíbí, že přivede želvího samečka a přede všemi mu dá za vyučenou. Želví sameček ale předstírá, že je velice nemocný a nemůže chodit. Jediný způsob, jak by ho ještěr mohl k jaguárovu domu dopravit, je na zádech. Ještěr svolí. Želví sameček ho pak ještě přemluví k tomu, aby si vzal sedlo a uzdu, a vyrazí na cestu. Předem se ale domluví na tom, že z ještěra sleze kousek před jaguárovým domem, aby opravdu nevypadal jako jeho kůň. Sameček přikývne, ale když se blíží k jaguárovu domu a je čas slézt, začne se vymlouvat na nemoc, která ho postihla tak silně, že by k domu pěšky nedošel. Teju ho tedy nese dál. Když dojdou

⁷⁹ Obdoba tohoto příběhu se nachází v:

HARTT, Charles Frederik. „Como o jabuti se vingou da anta“ („O tom, jak se želva pomstila tapírovi“). In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 27–28.

⁸⁰ Mombín (*taperebá, cajá*) se proto vyskytuje i v dalších příbězích s želvou *jabuti*.

⁸¹ *o tejú*

NAVARRO, Eduardo de Almeida. *Dicionário Tupi Antigo: A Língua Indígena Clássica do Brasil*. S. 470.

Teju je druh ještěra. Domorodí obyvatelé Brazílie si ho váží pro jeho bojovnost. Je to velký nepřítel hadů. Statečně se s nimi bije svým dlouhým ocasem. Zná rostlinu, která působí proti hadímu uštknutí. Když je v boji s hadem zraněn, běží pro tuto rostlinu, aby se vyléčil. Následně se ale vrací zpět a boj s protivníkem dokončí. Motiv zvířete, které zná byliny fungující jako protilátka, s jejichž pomocí se vyléčí a vrátí se do boje, má v brazilské lidové slovesnosti své místo.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 858-859.

⁸² ROMERO, Sívio. „O kágado e o tejú“. In: *Os Contos Populares do Brasil*. S. 145–146.

před dům, želví sameček slavnostně seskočí a volá všechny obyvatele domu, aby se přišli podívat na postrojeného ještěra, jeho oře.

Také v druhém příběhu, „O želvě a napajedlu“,⁸³ se diskutuje o tom, kdo si vezme za ženu jaguárovu dceru. Mezi adepty jsou opět želví sameček a teju. Želví sameček se domluví s žabkami v napajedle, že vždycky, když se někdo přijde napít, budou zpívat:

„Turi turi...
Zlámat jim nohy,
Oči vyškrábat...“⁸⁴

Každé zvíře, které přijde, se lekne a uteče. Zalekne se dokonce i člověk. Jako poslední se jde napít želví sameček, sledovaný ostatními zvířaty. Když dojde k vodě, pošeptá žabkám, aby zmlkly, a napije se. Všichni jsou ohromeni tím, že není slyšet ten záhadný hlas, a jaguárova dcera si pak želvího samečka vybere za manžela.

V těchto dvou příbězích želví sameček nemusí kompenzovat svou velikost, sílu ani rychlost, ale musí se zalíbit své vyvolené nebo zdiskreditovat ostatní nápadníky. V prvním příběhu přechytračí ještěra teju. Želví sameček ho tím, že mu přiřkne roli koně, poníží do postavení sluhy a vyradí ho tak ze hry. Je jasné, že jaguárova dcera při výběru mezi pánem a sluhou zvolí pána. Ve druhém příběhu se želví sameček v očích ostatních zvířat ukáže být zvířetem výjimečným, téměř zázračným. Opět tedy není pochyb o tom, koho si jaguárova dcera vybere. V obou příbězích želví sameček svými chytráctvími kousky dokáže, že je hoden odměny.

Do teď jsme mluvili o chytráctví, díky němuž se želva svému protivníkovi snažila vyrovnat velikostí, rychlostí, fyzickou silou, nebo se snažila ukázat při námluvách v lepším světle. Existuje ovšem i doména, ve které je želva mistr, a tou je vytrvalost. Jakožto několik měsíců hibernující tvor dokáže želva oproti jiným tvorům vydržet dlouhou dobu nejíst a nepít. O této tematice pojednává spousta příběhů založených na jednotném schématu. Želva a nějaké jiné, nehibernující zvíře se vsadí, kdo déle vydrží zavřený bez jídla a pití. Doba výdrže se různí, většinou ale končí v období zrání plodů mombínu pro želvu a zrání ananasů pro druhé zvíře. Nikdy nesoutěží najednou, vždy jde jako první želva s tím, že podle domluvy by si za ní druhé

⁸³ ROMERO, Sílvio. „O kágado e a fonte“. In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 148-149.

⁸⁴ „Turi, Turi...

Quebrar-lhes as pernas,

Furar-lhes os olhos...“

Ibid. s. 148.

zvíře mělo každý měsíc přijít na návštěvu popovídat o tom, co se na světě děje a přinést něco k snědku. Protože chce ale vyhrát, jídlo nikdy nepřinese. Želva dané období přečká živa a zdráva a na řadu se dostává druhé zvíře. Želva mu oplácí jeho konání a chodí za ním také bez jídla. To se mu však stane osudným, protože není na život bez potravy a vody stavěné. Když za ním želva po několika měsících/návštěvách znovu přijde, nereaguje ani na volání, ani na želviny otázky. Želva otevře dveře a zjistí, že zvíře zemřelo.

Tímto schématem se řídí příběh „O želvě a vačici“,⁸⁵ ve kterém vačice navrhně, že by mohly s želvou soutěžit o to, kdo déle vydrží v díře. Želva vydrží až do doby, kdy dozrají plody mombínu, vačice ovšem po měsíci zemře a zraní ananasů už se nedočká. Další variantou je například příběh „O želvě a lišce“,⁸⁶ ve kterém se želva s liškou vsadí o to, že vydrží dva roky zavřené v domečku. Liška mazaně nechává jít želvu jako první, ta ale smlouvenou dobu přečká. Oproti tomu liška dva roky nezvládne. Když pro ni želva přijde, přivítá ji pouze hejno much.

Další příběhy o želvě vypráví o tom, jak si želva s jaguárem dělí kořist. Tyto příběhy nemají jednoznačné rozuzlení, záleží na ponaučení, které si máme odnést. V příbězích, jejichž cílem je ukázat, že malý tvor vyzraje nad velkým, želva jaguára přechytračí. Příkladem takového příběhu je „O tom, jak želva podvedla jaguára“.⁸⁷ Želva a pavouk se rozhodnou žít společně. Jednou želva porcuje uloveného tapíra, když vtom přijde jaguár a chce jim pomoci. Pomoc pro něj ale znamená ujídání kořisti. Želva se rozzlobí a odchází se napít. Pavouk má za úkol jaguára hlídat. Po chvíli se osvěžená želva vrací a jaguára hned zajímá, kde byla pít, protože také dostal žízeň. Želva mu poradí úplně jiný směr, a tak jaguár dlouhou dobu jde, ale žádnou vodu nenajde. Vráti se pak zpátky do domečku, aby dojedl kořist. Ta už je ale ta tam. Želva s pavoukem ji mezitím schovali do pavoukova příbytku. Jaguár tedy svou velikostí nic nezíská. Je poražen dvěma malými tvory.⁸⁸

Pokud je ovšem cílem příběhu ukázat, že malý tvor bude vždy znevýhodněn, želva nad jaguárem nevyzraje a bude se muset spokojit s málem. Tak je tomu v příběhu „Jak se jaguár

⁸⁵ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O jabuti e o gambá“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 47-48.

⁸⁶ ROMERO, Sílvio. „O Jabuti e a Raposa“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 179–180.

⁸⁷ HARTT, Charles Frederik. „Como o jabuti enganou a onça“. In: *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. S. 28–29.

⁸⁸ Obdobu tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Jabuti, aranha e onça“ („O želvě, pavoukovi a jaguárovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 48-49.

dělí o kořist“⁸⁹. Želva uloví tapíra a svolává své druhy, aby se s nimi mohla rozdělit. Přijde jaguár, který by si na tapírovi rád pochutnal. Domluví se tedy, že on začne tapíra porcovat a želva mezitím dojde na dříví. Když se vrátí, zjistí, že jaguár s kořistí utekl a jí nechal jen výkaly.⁹⁰

Na závěr uvedme, že i želva se může splést. Je tomu tak třeba v příběhu „Želviny plody“.⁹¹ Želva jde pro radu k opici. Ptá se, jak může získat ovoce ze stromu, když na něj nemůže vylézt. Opice jí poradí, ať si jde v den, kdy fouká vítr, pod strom stoupnout a ať čeká, až ovoce samo spadne dolů. Želva učiní, co jí opice poradila, a jednoho větrného dne se vydá na ovoce. Čeká a čeká, ale nic nepadá. Pak přijde opice a ptá se, co tam želva dělá. Ta odpoví, že čeká, až ovoce spadne. Opice se jí vysměje a řekne, že to nahoře není ovoce, ale býčí varlata. Želva odchází a brumlá si:

Tradá tradá! Ne vše, co se kývá, padá...⁹²

Želva je tvor malý a pomalý, spíše kořist než predátor. Je ale velmi chytrá a této vlastnosti využívá při konfrontaci se soupeři. Je to vlastnost tak důležitá, že dokáže vykompenzovat všechny tělesné nedostatky a želva díky ní porazí svého protivníka v rychlostním a silovém souboji. Dokáže se také dostat z pasti nebo past někomu nastražit, aby dostala to, co jí právem patří. Pomsta jí není cizí. I při odvetě úspěšně využívá svého chytráctví. Želví sameček lstí získává ruku své vyvolené. I když se téměř vše, za co je želva pochválena, děje jen na oko, patří jí velký obdiv za to, že dokáže u svých protivníků vzbudit dojem opravdovosti svých činů a schopností. Navíc v každé situaci oplývá smyslem pro humor.

Opravdu skvělá je želva ve vytrvalosti, několik měsíců vydrží bez jídla a pití. Zde nemusí chytračit, určitou část roku totiž prospí. Je tedy zvyklá se na nějaký čas zcela postit.

⁸⁹ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „A partilha da onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 48.

⁹⁰ Obdobu tohoto příběhu můžeme najít v:

ROMERO, Sílvia. „O Jabuti e a Onça“ („O želvě a jaguárovi“). In: *Contos Populares do Brasil*. S. 172–173.

⁹¹ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „As frutas do jabuti“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 121.

⁹² „Ai! Ai! Nem tudo que balança cai...“

ibid. s. 121.

Ne vždy se jí vše podaří, což dokazuje chybný výběr potraviny v posledním příběhu. I přes to zůstává želva v brazilské ústní slovesnosti hlavním symbolem chytráctví.

Zlatý zajíc

Dalším představitelem vychytralosti v brazilském folkloru je zlatý zajíc.

O jeho schopnostech se můžeme přesvědčit například v příběhu „Jak zlatý zajíc vyzrál na jaguára“.⁹³ Jednou si tak zlatý zajíc běží lesem a potká jaguára. Ten se ho ptá, kam jde, a zajíc mu na to odpoví, že utíká před bouří do pelechu. Jaguár se zděsí, co bude dělat, když nemá žádnou skrýš, a proto požádá zlatého zajíce, ať ho přiváže ke stromu, aby se mu nic nestalo. Zlatý zajíc tak učiní a má z toho legraci. Žádná bouře nakonec nepříjde a jaguára druhý den zachrání král mravenců překousáním liány, kterou byl jaguár přivázaný. Jako poděkování za záchranu ho jaguár pozve k sobě na večeři. Zlatý zajíc náhodou zaslechne, co jaguár říká, a rozhodne se ho znovu napálit. Namaže se medem a vyválí v mravencích, aby vypadal nenápadně, a vydá se k jaguárovi na večeři. Jaguár se synem ho jaksepatří pohostí a nabídnou mu lůžko k přespaní. Spustí se liják, a tak jaguár pošle syna, ať se podívá, jestli na mravenčího krále neprší. Děšť však smyje zajícův převlek a jaguárovův syn uvidí, koho celou dobu hostili. Za trest zajíce uváže ke stromu a druhý den ho chtějí utopit. Zajíc ale jaguárovu synovi namluví, že ve vodě je náramně rád a že by ho daleko více potrestali, kdyby ho pustili do křoví. Syn to vše poví otci a ráno ho spolu naivně pustí do lesa v přesvědčení, že ho tím trestají. Zajíc se jim vysměje a zmizí v houští.

Příběh můžeme rozdělit do čtyř etap. V první části zajíc náhodně potká jaguára a spontánně se rozhodne ho napálit, což se mu podaří, protože jaguár, jakožto velmi naivní bytost,⁹⁴ všemu uvěří. Ve druhé části už zlatý zajíc kuje pikle záměrně a již musí vynaložit více úsilí a inteligence k tomu, aby se mu podařilo jaguára napálit – vytvoří si převlek. Následně pak příběh přechází do třetí etapy, kdy je převlek odhalen vlivem přírodních sil a nepozornosti zajíce, který si tak jako v portugalských příbězích liška⁹⁵ o sobě moc myslí, čímž se staví nad ostatní. V tomto případě předčasně jásá, že už má vyhráno, přestane dávat pozor a pro svou marnivost je odhalen⁹⁶. V závěrečné části je zajat a snaží se svou vychytralostí dostat z pasti, což se mu

⁹³ LIDMILOVÁ, Pavla. *Poronominare: mýty a legendy brazilských Indiánů*, s. 126–127.

⁹⁴ Viz kapitola o jaguárovi s. 61-66.

⁹⁵ Viz kapitola o lišce – s. 15-21.

⁹⁶ Všimněme si podobnosti s příběhy v poznámce 28, v kapitole Liška:

Liška, nesena vlkem, si dosti odvážně pozpěvuje, ve víře ve vlkovu naivitu a své vítězství. Tento moment můžeme brát jako moment liščiny nepozornosti vyvolaný pocitem předčasného vítězství, který ovšem vede ke zkáze – vlk si uvědomí, že ho liška napálila a shodí ji.

nakonec podaří, opět hlavně díky jaguárově naivitě. Jak jsme si již mohli všimnout, formální struktura příběhu i rozdělení rolí jsou velmi podobné portugalským příběhům, ve kterých proti sobě stojí liška a vlk, čili vychytralost a naivita, nebo příběhům brazilským, ve kterých se střetává želva s jaguárem nebo jiným velkým zvířetem. Při zkoumání příběhu „Jak zlatý zajíc vyzrál na jaguára“ si můžeme povšimnout jasného schématu situace – menší a fyzicky slabší tvor dokáže porazit tvora většího a fyzicky silnějšího, protože fyzická síla není vždy rozhodující. Důležitější nebo minimálně stejně důležité je to, co mají protivníci v hlavě. Proto je zajíc silnější. Svou náturou je vychytralý, dokáže se rychle přizpůsobit měnícím se situacím, které se snaží dovést k legraci, kdežto jaguár je naivní prakticky ve všech reakcích, a proto se zlatému zajíci ve většině situací podaří uskutečnit jeho záměr – v tomto příběhu třikrát, zatímco poražen je jen jednou.

Další příběh, ve kterém se zlatý zajíc vyskytuje, je „Strom života a potopa“.⁹⁷ Tento příběh se s portugalskými nedá srovnávat, protože hlavními hrdiny nejsou přímo zvířata, ale lidé, kteří se ve zvířata buď mohou proměnit, nebo trvale žijí ve zvířecí podobě. V tomto příběhu je jedním z hrdinů Akuli, neboli zlatý zajíc, jak ho nazývají Taulipangové, „jenž za nepamětných dob býval člověkem“.⁹⁸ Akuli najde v lese strom, který dává výborné plody, ale jeho nalezení si nechá pro sebe. Jeho bratr Makunaíma však na jeho tajemství přijde. Pošle bratra Kaliho (veverka), aby šel s Akulim a zjistil, kde se ten strom nachází. Akuli Kalimu místo ukáže a poradí mu, ať jí pouze plody ze země, protože nahoře jsou včely a ty by ho poštípaly. Kali ale neposlechne, na strom vyleze a včely ho poštípají. Ani jeden z bratrů doma neřekne, kde se strom nachází, a tak Makunaíma pošle dalšího bratra, Manapeho, aby je sledoval a díval se, kam ukrývají plody. Bratři je ovšem schovali už předtím, a proto Manape nic nezjistí. Nakonec však strom ukážou i jemu. Ten nasbírá plný koš banánů, odnese je Makunaímovi a rozhodne se strom pokácet. Akuli, „jenž byl velice opatrný a všecko předvídal“⁹⁹, varuje bratry, že pokud strom pokácí, přijde potopa. Bratři neuposlechnou, strom pokácí a opravdu přijde potopa.

V tomto příběhu, stejně tak jako v minulém, můžeme pozorovat Akuliho vychytralost. Najde si strom s výborným ovocem a nikomu o něm neřekne. Domů nosí pouze horší plody a ty nejlepší si nechá pro sebe. A nakonec Manapeho napálí tím, že plody schová dřív, než Manape stihne oba bratry vystopovat.

⁹⁷ LIDMILOVÁ, Pavla. *Poronominare: mýty a legendy brazilských Indiánů*, s. 119–122.

⁹⁸ *ibid.*, s. 119.

⁹⁹ *ibid.*, s. 121.

V tomto příběhu však objevujeme novou tvář zlatého zajíce, a to prozíravost a opatrnost. Nejdřív zajíc Kaliho varuje, aby nelezl na strom, protože předem ví, jak by skončil. Kali na to, že ho neuposlechl, doplatí. Navíc se dá předvídat, že z opatrnosti existenci stromu před bratry tají právě proto, že ví (nebo alespoň tuší), co by se stalo, pokud by bratři strom objevili. Jeho tušení se následně vyplní.

Zlatý zajíc tedy není přesnou kopií lišky, jak by se mohlo zdát z prvního příběhu. Ano, liška se například v příběhu „O lišce a vlkovi“¹⁰⁰ snaží před vlkem uchránit své mladé, takže by se o částečné prozíravosti mluvit dalo, ale cesta, jakou si volí k řešení situace, je nesprávná a škodí ostatním. Zlatý zajíc se ovšem snaží uchránit strom a tím svět před zkázou, a možná si pro sebe také vyhradit nejlepší plody, což by se mohlo počítat jako jediný postranní úmysl.

¹⁰⁰ Viz s. 20-21 v kapitole o lišce.

Opice (Macaco/Sagui)

Jak říká *Slovník brazilského folkloru*,¹⁰¹ postava opice pochází z africké ústní slovesnosti. Můžeme ji brát jako ekvivalent lišky, králíka nebo želvy. V Brazílii je svými mazanými kousky známa zejména mezi sartaňany a míšenci brazilského vnitrozemí.¹⁰²

V příběhu „O jaguárovi, jelenovi a opici“¹⁰³ opice převezve jaguára. Příběh je rozdělen do dvou částí. V té první se opice nevyskytuje. Jaguár pozve jelena na mléko ke svému kmotříčkovi a cestou si z něj dělá šprt'ouchlata. Než dojdou ke kmotříčkovi, přejdou přes potok, jedí banány, potkají rolníky na poli a hada v lese. Na každém stanovišti jaguár jelena napálí. K večeru dorazí na místo. V noci jaguár zajde do salaše a sežere jednu z nejučtějších ovcí. Spícího jelena pak potřísni její krví. Ráno to tedy vypadá, že ovci snědl jelen. Kmotříček se rozzlobí a jelena za jeho troufalost zastřelí. Jaguár si dá plnou misku mléka a spokojeně vyrazí domů. Tím první část končí. V druhé části jelena nahradí opice a opakuje se stejný scénář. Jaguár pozve opici ke kmotříčkovi na mléko. Nejdříve musí přejít potok. Jaguár se snaží opici namluvit, že voda je v tom místě klidná, ať bez obav přejde. Opice ale ví, že je tam spodní proud, a proto řekne jaguárovi, ať klidně jde a sama přejde na bezpečném místě. Potom dojdou k banánovníkům. Jaguár opici tvrdí, že zelené banány jsou lepší, ať si je tedy vezme a jemu ať nechá ty žluté. Opice ale moc dobře ví, jak to s banány je, sama sní ty žluté a dolů jaguárovi shodí nezralé. Když přichází k rolníkům, jaguár radí opici, aby rolníky pozdravila se slovy: Čert vem každého, kdo pracuje.¹⁰⁴ Opice však neposlechne, a když mívá rolníky, zdraví je: Pomáhej Pán Bůh.¹⁰⁵ Ti jsou spokojení a nechají ji projít. Když jde lesem, jaguár jí ukazuje hada a snaží se ji přesvědčit, že by z něj mohla opice dceři udělat náhrdelník. Ona nechce a navrhuje, ať si hada vezme pro svou dceru jaguár. Opice čeká, že ji bude chtít jaguár opět napálit, a proto si u kmotříčka na noc přiváže síť ve výšce a spánek jen předstírá. Jaguár v noci vstane, jde do salaše a sní tu nejkrásnější ovci. Aby podezření padlo na opici, chce na ni vylít krev z tykvvové misky. Když se krade k její síti, opice ho kopne do zad a jaguár si na sebe krev nevědomky vylije.

¹⁰¹ CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 527.

¹⁰² *ibid.* s. 527.

¹⁰³ ROMERO, Sílvia. „A Onça, o Veado e o Macaco“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 151–153.

¹⁰⁴ „Diabo leve a quem trabalha.“ - *ibid.* s. 153.

¹⁰⁵ „Deus ajude a quem trabalha.“ – *ibid.* s. 153.

Ráno kmotříček zjistí, že mu opět chybí jedna ovce. Tentokrát už ale potrestá pravého viníka. Opice se dosyta napije mléka a vyrazí k domovu.¹⁰⁶

Zatímco naivní a hloupý jelen po cestě skočí do každé pasti, opice je chytrý tvor, který se jaguárem nachytat nenechá. Šibalsky se vymotá z každé situace. Na konci příběhu si pomocí lsti zachrání život a odhalí pravého viníka. Dobře se nají a může jít domů.

V dalších dvou příbězích se opice, aby na jaguára vyžrála, musí přestrojit. Příběh „Tetka listoví“¹⁰⁷ vypráví o tom, jak se opice s jaguárem rozhádají. Opice se pak snaží jaguárovi vyhýbat. Přejde období sucha a všechna napajedla až na jedno vyschnou. Jaguár ví, že se tam opice bude muset přijít napít, a proto se schová dovnitř a číhá. Jenže opice vymyslí lest. Namaže se šťávou? z oreláníku barvířského,¹⁰⁸ vyválí se v listí a takto přestrojená vyrazí k vodě. Moc dobře ví, že až se namočí, listí opadá, a proto každému, kdo se jí zeptá, co je zač, řekne:

„Mou hlavní přísadou je listí,
Vždycky když sem přijdu pít
Musím proměněná odsud jít.“¹⁰⁹

Po lese se brzy rozšíří zvěst o nové obyvatelce, Tetce listoví. Nikomu, ani jaguárovi, nepřijde podezřelá, a tak si na ni po nějaké době zvyknou a opice chodí k napajedlu beze strachu pít.

Ve druhém příběhu, „O opici a tykvi“¹¹⁰ se opice s jaguárem opět rozkmotří. Opice je pozvaná na oslavu, ale cesta na místo konání vede kolem jaguárova příbytku. Aby ji jaguár nepoznal, přestrojí se za tykev a projde kolem něj nepozorována.

Oba příběhy jsou obsahovou obměnou jednotného schématu, jehož hlavními aktéry jsou vždy opice a jaguár, mezi nimiž dojde k rozbratření. Opici jde jakožto jaguárově potenciální kořisti o život, a proto si musí dávat pozor. V obou příbězích je postavena do situace, ve které

¹⁰⁶ obdobu tohoto příběhu můžeme najít také v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A onça, o veado e o macaco“ („O jaguárovi, jelenovi a opici“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 50–51.

¹⁰⁷ ROMERO, Sílvia. „Amiga folhagem“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 157–158.

¹⁰⁸ *urucú*

¹⁰⁹ „Eu sou a folharada,

Sempre que vier beber

Tenho de ser transformada.“ – *ibid.* s. 158.

¹¹⁰ ROMERO, Sílvia. „O macaco e a cabaça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 159–160.

se nutně musí s jaguárem setkat. Jak můžeme vidět v prvním příběhu, problém řeší mazaně, rozhodne se čelit mu v přestrojení tak dokonalém, že ji nepozná, dokonce ani při opakovaném setkání.

Jako poslední příklad povedeného opičího chytráctví uvedeme příběh „O kosmanovi a otráveném banánu“.¹¹¹ Sousedi už mají dost kosmanových hlasitých opičáren, a rozhodnou se ho zbavit. Na zídku, po které obyčejně chodí, umístí otrávený banán a doufají, že ho kosman sní. Ten ho ale místo toho hodí doprostřed zahrady, kde se o něj s chutí podělí travičovy slepice a pojdou. Mazaný kosman může ve svých kouscích pokračovat dál a travič je potrestán.

Ne vždy ale opice při svých kouscích vyjde vítězně. V příběhu „O opici a chlapci z vosku“¹¹² opice jedné stařence nabídne, že u ní vyleze na banánovník a bude jí dolů házet banány. Stařenka je ze začátku ráda, že jí opice pomůže. Jenomže opice dolů hází jen nezralé banány a na těch zralých si pochutnává. Jednoho dne už toho má stařenka dost a rozhodne se opici pomstít. Z tmavého vosku vyrobí chlapce, na hlavu mu dá mísu s banány a postaví ho na ulici tak, že vypadá jako opravdový chudý černoušek, který prodává banány. Přejde k němu opice a chce jeden banán. Chlapec neodpovídá. Opice několikrát zopakuje objednávku a potom začne vyhrožovat, že mu dá facku. Když chlapec stále nereaguje, facku mu opravdu vlepí, ale její ruka se přilepí na jeho tvář. Ptá se znovu a znovu a vyhrožuje dál a dál. Nejdřív mu vlepí druhou facku, pak ho kopne jednou nohou, pak druhou, a když už nemá čím udeřit, zkouší i ránu břichem. Tak nakonec skončí úplně přilepená k panákovi. Když přijde stařenka, opici zabije, uvaří a sní.¹¹³

Příběh můžeme rozdělit na dvě části. V té první opice vyzraje nad stařenkou a pochutná si na dobrých banánech. Druhá část představuje stařencinu pomstu, ve které důvěřivá opice spláče nad výdělkem.

Opice je představitelkou dvou rozdílných rolí. Tou první je, jak jsme se právě mohli přesvědčit, chytráctví. Opice se octne v nějaké situaci a mazaně se z ní dostane. Druhá část

¹¹¹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O sagui e a banana envenenada“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 127.

¹¹² ROMERO, Sílvia. „O Macaco e o Moleque de cera“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 161–162.

¹¹³ Obdobu tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O macaco e a boneca de cera“ („O opici a voskové figuríně“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 83–84.

V tomto příběhu opice nenabízí pomoc se sběrem úrody, ale banány krade. Ve vesnici stařence poradí, aby mezi nejlepší banány dala voskovou figurínu připomínající opici. Živá opice pak tu novou zdraví, a když neodpovídá, vlepí jí facku. Pokračování příběhu už je stejné.

posledního příběhu ale svědčí o něčem trochu jiném. Opice se přilepí k panákoví, ale jako by si toho ani nevšimla, dál vyžaduje banán a situace jí nepřijde podivná, ani když se přilepí druhou rukou, ba ani když už je přilepená celá. Tato část koreluje spíše s naivitou a hloupostí než s chytráctvím. A příběhů, ve kterých opice hraje tuto opačnou roli, je více.

V příbězích, které nyní uvedeme, hraje obrovskou roli zvědavost. Opice je v nich zobrazena jako by byla zpola člověk.¹¹⁴ S člověkem sdílí zvědavost, zájem o poznání věcí. Zároveň ale nedokáže věci domyslet, a proto skončí špatně.

První příběh, „O opici a tykvoovém džbánu“,¹¹⁵ vypráví o opičce, která v sýpce strčí ruku do nádoby s úzkým hrdlem, aby zjistila, co je uvnitř. Když sevře pěstí obsah nádoby, nemůže už ruku vytáhnout. Místo aby obsah pustila, zůstane v sýpce s rukou v nádobě. Když pak přijde majitel, opičku tam najde a zabije. Opice je zvědavá, a proto sahá do nádoby, jak by to asi udělal i člověk. Už ji ale nenapadne, jak ruku vytáhnout. Pokračování příběhu ukazuje, že si opice pamatují činy druhých a snaží se jim napodruhé vyhnout. Když totiž opice přijdou do sýpky znovu, varují malé opičky, aby do džbánu ruce nestrkaly. Odtud pochází přísloví:

„Stará opice nestrká prsty do tykvoového džbánu.“¹¹⁶

Druhý příběh nese název „Opičák rybářem“.¹¹⁷ Rybáři nechají síť nataženou mezi stromy. Opičák Simão se jde podívat, co to je a jak to funguje, a do sítě se úplně zamotá. Svým druhům ovšem tvrdí, že ji opravuje. Zde můžeme opět vidět zvědavost, a navíc snahu napodobovat, co vidí u ostatních.

¹¹⁴ V některých částech Brazílie se traduje, že opice byly původně lidmi. Vzdaly se ale řeči a odešly do lesa, aby nemusely pracovat.

Další zmínka o tom, že opice pochází z lidí, se nachází v příběhu o vzniku noci. Aby se dcera Velkého hada mohla pomilovat se svým manželem, musí nejdříve vytvořit noc. Ví, jak na to. Její otec má ořech hvězdory, který v sobě noc skrývá. Muž pro něj pošle své druhy. Ti ale při zpáteční cestě nevydrží a ořech rozlousknou. Noc se tak dostane ven. Kromě noci v sobě ořech skrývá také noční rostliny a zvířata. Navíc se ve zvířata promění i někteří lidé. Z dcery Velkého hada se stanou opice.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. S. 527-528.

V příběhu „Z hvězdory vychází noc“ se v opice promění mužovi druzi.

PRANDI, Reginaldo. „Do caroco de tucumã escapa a noite“. In: *Contos e Lendas da Amazônia*. S. 23-31.

¹¹⁵ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O macaco e a cumbuca“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 49.

¹¹⁶ „Macaco velho não mete mão na cumbuca.“

¹¹⁷ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O macaco pescador“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 127.

V posledním příběhu, který uvedeme, můžeme asi nejlépe vidět spojení opice a člověka. Příběh s titulem „Opičí ocas“¹¹⁸ vypráví o opici, která se rozhodne, že zbohatne a pojedje do Angoly. Prvním krokem je odstranění ocasu. Položí ho na cestu, vůz ho přejezdí a tím amputuje. Opice si stěžuje a chce ocas zpátky. To už ovšem nejde, a tak jí majitel vozu dá nůž. Opice jde a vesele si prozpěvuje:

„Přišla jsem o ocas! ale získala jsem nůž! Tinglin, tinglin, a pojedu do Angoly!...“¹¹⁹

Přijde k černošskému stařečkovi a vidí, že vyrábí koše z lián, kterou si musí kousat zuby. Dá mu proto nůž a jde dál. Po chvíli jí ale dojde, že by nůž mohla potřebovat, a vrací se pro něj. Mezitím už stařec bohužel nůž zlomil, a proto dal opici jako náhradu košík. Opice jde dál. Po chvíli potká ženu, která právě dopekla chléb a nese ho v sukni. Opice dá ženě košík a jde dál. Pak jí ale dojde, že by se jí košík mohl hodit. Vráti se tedy a chce ho zpátky. Zjistí ale, že mu mezitím propadlo dno. Žena jí proto dá jako náhradu chleba. Opice ho jí a prozpěvuje si:

„Přišla jsem o ocas a získala nůž, přišla jsem o svůj nůž a získala košík, přišla jsem o svůj košík a získala chleba! A ten svůj chleba, ten si teď sním! Tinglin, tinglin, a pojedu do Angoly!...“¹²⁰

V tomto příběhu se opice přibližuje člověku, a to jak fyzicky, když si nechá amputovat ocas, tak psychicky, protože má víceméně dlouhodobý plán, ale hlavně sociální citění. Vidí, že lidé, které potkává, potřebují pomoc, a proto pomůže. Nedokáže však domyslet následky svého činu. Sice podá člověku pomocnou ruku, ale později chce danou věc zpátky, protože by se jí mohla hodit. Věc se ale mezitím rozbije, takže dostane jinou, a na stejném principu se děj posunuje dál, až nakonec opice skončí s lidskou potravou, chlebem, který sní a nebude mít nic. Na druhou stranu ale bude bez ocasu vypadat skoro jako člověk, což si celou dobu přála.

Částečná lidskost opice je ještě lépe vidět v evropské variantě tohoto příběhu, „Opičák gentleman“.¹²¹ Zde se opičák dokonce naučí mluvit a kromě amputace ocasu (poprosí o ni holiče) se také elegantně oblékne a učeše jako člověk na úrovni. Kluci z ulice ho však stále za

¹¹⁸ ROMERO, Sílvio. „O Macaco e o rabo“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 162–163.

¹¹⁹ Perdi meu rabo! ganhei uma navalha! Tinglin, tinglin, que vou p'ra Angola!...“

ibid. s. 162.

¹²⁰ Perdi meu rabo ganhei uma navalha, perdi minha navalha ganhei um cesto, perdi meu cesto ganhei um pão!... O meu pão eu vou comer! Tinglin, tinglin, que vou p'ra Angola!...“

ibid. s. 163.

¹²¹ OSÓRIO, Ana de Castro. „O macaco figurão“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 95-103.

člověka nepovažují a smějí se mu. Chce tedy od holiče ocas zpátky, jenže ocas už zpátky vrátit nejde, proto mu opičák ukradne nejlepší břitvu. Dále pak příběh pokračuje podobně jako brazilská varianta. Opičák potká děvče, které ručně odstraňuje ze sardinek šupiny, dá mu proto nožík. Později opičákovi dojde, že bude nožík potřebovat. Ten však mezitím vezme voda. Opičák se cítí podvedený a ukradne jí sardinku. Tu dá hladovému mlynáři, který ho u sebe nechá přespat. Když pak ale později dostane hlad, chce sardinku zpátky. Bohužel už ji mlynář mezitím snědl. Opičák se rozzlobí a ukradne mu mouku. Tu daruje děvčatům ve škole vyšívání. Když se pro ni později vrátí, už je spotřebovaná, proto unese jednu z dívek. Řekne o ní výrobci kytar. Ten si ji vezme za ženu a opičákovi zbyde jen kytara, na kterou hraje a zpívá o tom, co se mu všechno přihodilo, a jak pojedou do Angoly.¹²²

Tento příběh nám nabízí pohled na opičáka, který chce být jako člověk a dělá pro to vše, co může. Platí pro něj stejná charakteristika, jako pro opici z brazilské varianty. Poloviční lidskost je zde ovšem podtržena dvěma fakty. Zaprvé je vidět, že ho mezi sebe lidé zcela nepřijmou, a zadruhé bychom se měli pozastavit nad jeho způsobem řešení situací. Nejdříve někomu dobrovolně dá nějakou věc, po chvíli mu ovšem dojde, že by ji chtěl zpátky. To už bohužel nejde zařídit, a tak reaguje způsobem, jakým by možná zareagovalo malé dítě – cítí se podveden a na oplátku člověku něco ukradne. Ve skutečnosti je ovšem chyba na jeho straně. Nedokáže myslet do budoucnosti a nedochází mu, že darovanou věc bude možná potřebovat. K tomu, aby se stal plně člověkem, mu ještě zbývá dlouhá cesta.

¹²² Jedna z variant tohoto příběhu je přeložena do češtiny:

HAVLÍKOVÁ, Marie. „Opičák“. In: *Portugalské pohádky a pověsti*. S. 137–140.

Naivnita a hloupost x síla a krvežíznivost

V této kapitole najdeme dva zástupce, vlka a jaguára. Vlastnosti, které oba představují, jsou téměř protikladné. Na jednu stranu reprezentují důvěřivost a hloupost, na druhou moc, sílu a krvežíznivost. Při čtení následující kapitoly je tedy třeba brát tento fakt v potaz. Může se dokonce stát, že v některém příběhu bude vlk hloupý a krvežíznivý zároveň.

Vlk (Lobo)

Vlk v evropské ústní slovesnosti vystupuje jako tvor sice velký a silný, ale ve spoustě případů hloupý a naivní. Kvůli bezhlavé touze pozřít každého, kdo mu přijde do cesty, je vnímán spíše jako záporná postava. Tou určitě je, ne však na sto procent. Krvelačnost tvoří pouze jednu čtvrtinu jeho osobnosti. Těmi ostatními jsou zaprvé hloupost a naivnita, zadruhé síla a moc a zatřetí volnost.

Nejvíce se vyskytuje v páru s liškou, se kterou si jsou sice podobní, ona je ale vnímána daleko pozitivněji. Oba patří mezi psovité šelmy a ve spoustě případů jsou oba arogantní. Korišti se však snaží dosáhnout každý jiným způsobem, což zásadně ovlivňuje vnímání jejich postavy. Zatímco liška využívá své mazanosti a lsti, aby vyšla vítězně z každé situace, vlk s vidinou plného břicha do všeho skáče bez přemýšlení a naivně věří všemu, co mu kdo řekne. Ve spoustě případů pak skončí oklamán. Vlk v příbězích s liškou nemůže být definován pouze jako predátor. V přátelském vztahu dokáže být dobrosrdečný a ochotný, přičemž ostatní jeho ochoty využívají.

Nejdříve se budeme věnovat příběhům, jejichž protagonisty jsou tyto dvě šelmy. Následující skupina příběhů nám poskytuje důkazy o vlkově hlouposti a naivitě, která ostře kontrastuje s liščinou vychytralostí.

Jako první uvedeme schéma, ve kterém se liška s vlkem dohodnou, že společně vyrazí na lov. Liška se pořádně nají a pak předstírá, že nemůže odejít po svých. Vlk ji tedy nese na zádech a liška se mu přitom vysmívá. Pak ji vlk buď uslyší a shodí, čímž prozře ze své naivity, nebo ji nese dál. Příkladem vzorce, ve kterém si vlk uvědomí, že lišce nic není, je příběh „O lišce a vlkovi“.¹²³ Liška s vlkem vyrazí na svatební hostinu v době, kdy jsou lidé ještě v kostele.

¹²³ VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Dorra e u Lobo“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 24-26.

Pořádně se cpou, ale svatebčané přijdou dříve, než obě šelmy očekávají. Vlkovi se podaří zmizet včas, liška má příliš plné břicho a nestihne to. Schová se tedy a čeká na příležitost k útěku. Když se z místa konání hostiny konečně dostane a doběhne k vlkovi, který na ni čeká, lže, že je celá pomlácená a nemůže chodit. On ji tedy vezme na záda a odnáší pryč, přičemž si liška zpívá:

„Ho, Ho, Ho! Jen hloupý nese zdravého!“¹²⁴

Vlkovi po chvíli dojde, že si z něj liška pouze vystřelila, a shodí ji z mostu. Ve variantě „O lišce a vlkovi“¹²⁵ liška skončí pouze na zemi.

Vlk nese lišku na zádech také ve třetí části příběhu „Liščina vynalézavost“.¹²⁶ Zde ale nejde o jídlo. Liška chce vlka napálit, a proto ho běží varovat před vymyšlenými lovci. Při tom předstírá, že je během velice vysílána a nemůže už dál. Vlk ji tedy vezme na záda. Souhlasí i s tím, že upije vody z řeky, čímž jim umožní přejít. V tomto příběhu vlk na to, že ho liška chce jen napálit, nepřijde.

Dále se budeme krátce zabývat hojně se vyskytujícím schématem,¹²⁷ o němž jsme se již zmínili v kapitole o lišce.¹²⁸ Liška s vlkem společně uloví kořist. Její část, nebo i celou kořist zakopou a nechají vyčuhovat ocas, aby místo později poznali. Potom se domluví na dni, kdy se společně vydají kořist sníst. Liška v ten den údajně nemůže, vymluví se na křtiny. Místo toho ale začne kořist ujídat sama. To se opakuje ještě dvakrát. Jména pokřtěných jasně udávají, v jaké fázi liška s jídlem je. První jméno je vždy spojeno se začátkem, druhé s půlkou a třetí s koncem. Po všech křtinách liška s vlkem vyrazí společně sníst zakopanou kořist, i když lišce je předem jasné, že již nic nezbylo. Na místě liška nechá vlka, aby kořist vytáhnul. Ten přikývne

¹²⁴ „Laru, laru, laru! Quê stá mau leba o sánu!“ *ibid.*

¹²⁵ VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Dorra e o Lobo“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 24.

¹²⁶ OSÓRIO, Ana de Castro. „A Finura da Raposa“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 13–21.

Děj příběhu je shrnut v této práci na stránkách 15-16 v sekci pojednávající o lišce.

¹²⁷ O četnosti verzí tohoto příběhu se můžeme přesvědčit v pozn. 129 a 130.

¹²⁸ Viz s. 17-18 a pozn. 30 v této práci.

a tahá. V některých verzích skončí potlučený,¹²⁹ v jiných příběh pokračuje hledáním viníka. Liška to vždy vymyslí tak, aby to vypadalo, že kořist snědl vlk.¹³⁰

Toto schéma staví do kontrastu liščinu mazanost a vlkovi naprostou bezelstnost a dobrosrdečnost (Tyto vlastnosti se projevují pouze v případě, že jsou protagonisté přátelé. Pokud se jedná o situaci, ve které vlk představuje predátora, bezelstnost a dobrosrdečnost jdou stranou.). Zatímco liška předstírá účast na křtinách a místo toho po kouskách pojídá kořist, vlk čeká na svou přítelkyni a ani ho nenapadne ji oklamat. Dále se zde projevuje jeho hloupost a naivita, a to konkrétně na konci příběhů, kdy na sebe nechá svalit vinu za něco, co neudělal.

První a druhé schéma se snoubí v příběhu „Přehnané ambice“.¹³¹ Hlavními postavami jsou opět vlk a liška, která tentokrát napálí vlka dokonce několikrát. Jednoho dne vlk rybaří, liška mu ale ulovené ryby krade, a tak mu toho moc nezůstane. Potom společně utlučou máslo,

¹²⁹ SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 104.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 105-106. V této verzi si vlk při pádu poraní ucho. Liška ho sní a uteče.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 107-108.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“ (O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 115-116.

Tento příběh vytahováním kořisti nekončí. Poté, co se vlkovi nepodaří kořist vytáhnout, ho liška pošle, aby si odpočinul, s tím, že si pak společně dají kousek másla. Ve spánku mu liška počurá zadek, sní máslo a také předstírá, že spí. Později se ho ptá, jestli máslo už snědl. Řekl, že ne, ale liška ho obviní, že ano, protože má zpocený ocas.

FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. „A raposa e o lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Tradicionais Portugueses – vol I*. S. 254–255.

¹³⁰ VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Raposa e o Lobo“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 33.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Raposa Mariana“ („O lišce Marianě“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 34-35.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „Um Lobo e uma Raposa Matreira“ („Vlk a liška podšitá“) In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 35-36.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Lobo e a Raposa“ („O lišce a vlkovi“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 37.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo e o carneiro“ (O lišce a vlkovi a beránkovi“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 116-117.

Pro více informací o jednotlivých příbězích viz s. 17 a pozn. 30 v kapitole o lišce.

¹³¹ SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „Ambição desmedida“. In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 112–114.

domluví se, kdy se sejdou, aby ho mohli společně sníst. Liška se ale třikrát nemůže dostavit, protože jde na křtiny Načatého, Rozjedeného a Snědeného.¹³² Místo toho ale, jak už jména křtěnců napovídají, jí máslo. Proto v den, kdy se na ně vydají oba, už žádné nenajdou. Rozhodnou se záležitost vyšetřit. K nalezení viníka použijí nám již známou taktiku zpoceného ocasu. Jdou si odpočinout, vlk usne, zatímco liška spánek pouze předstírá a ve vhodné chvíli vlkovi počurá zadek. Když se vlk vzbudí, vina padne na něj. Vlk si klade otázku, jak mohl sníst všechno máslo, aniž něco cítil. Aby svůj prohřešek odčinil, vezme lišku na záda. Ta si jen vesele prozpěvuje:

Jedna šibalská lištička,
snědla žejdlík máslička,
a teď sedlá koníčka.¹³³

Vlk se jí několikrát ptá, co to říkala, a ona vždy předstírá, že řekla něco jiného. Po chvíli už toho má vlk dost, shodí ji a uteče. Příběh pokračuje dál a končí liščinou smrtí. Vlk už ale ve zbytku vyprávění nefiguruje.

Vlk je v příběhu několikrát napálen. Poprvé, když mu liška krade ryby, podruhé na něj svalí zmizení másla, a potřetí ji nese na zádech, ačkoli vlastně nemá proč. U druhého oklamání platí to samé jako u minulého příběhu. Projevuje se zde jak vlkova bezelstnost a dobrosrdečnost, tak i naivita a hloupost. Příběh je zakončen variantou prvně zmiňovaného schématu, ve které si vlk uvědomí, že byl napálen a lišku shodí.

V příběhu „O lišce a vlkovi“¹³⁴ liška před vozem plným sýrů předstírá, že je mrtvá. Sýrař ji naloží na vůz a pokračuje v cestě. Liška sýry shazuje z vozu, a když už jich má dost, seskočí, sýry sesbírá a jde si je sníst k vodě. Večer za ní přijde vlk a nechá si namluvit, že odraz měsíce ve vodě je sýr. Snaží se ho pak chytit, ale nedaří se mu to. Po chvíli na liščin vtip přijde a chce ji za to, že ho napálila, zabít. Protože jsou však přátelé, nechá ji být.

¹³² „Principiado, Meado, Acabado“ – ibid.

¹³³ „Raposa gaiterinha

Comeu a manteiguinha,

Vai bem a cavalinho.“

ibid.

¹³⁴ SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“. In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 104.

Na odraz měsíce se vlk nachytá i v příběhu „O lišce a vlkovi“.¹³⁵ Liška s vlkem přijdou ke studni a zahledí se do vody. Na dně vidí sýr. Jak ho ale dostat? Vlk vypije všechnu vodu ve studni a udělá se mu špatně. Ten, kdo předstírá, že nemůže dál, je ale liška a tak ji vlk nese na zádech. Po cestě si liška zpívá:

„Ejho, jého, nemocný nese zdravého“¹³⁶

Když se jí vlk ptá, co si to zpívá, odpoví, že je to jedna známá písnička.

V obou příbězích figuruje sýr. V prvním příběhu se vlk nechá nachytat kvůli své naivitě a hlouposti, kdežto liška mazaně triumfuje. Ve druhém si ale myslí oba, že na dně studny je sýr. Tam jde o to, že liška se jen dívá, a všechny úkony zůstanou na vlkovi, který se pro sýr a pro přítelkyni obětuje. Navíc pak lišku nese na zádech, i když je špatně jemu. Všechno jsou to činy sice chvályhodné, ve výsledku ale musíme říct, že vlk je hloupý, protože se nechá využít na věci, které by dělat nemusel.

O vlkově hlouposti svědčí také příběh „O vlkovi a lišce“.¹³⁷ Liška spadla do studny a volá o pomoc. Vlk jde kolem a zaslechne její volání. Liška mu radí, aby skočil do vědra, a tím ji zachránil. Vlk tak bez přemýšlení učiní. Liška vyjede nahoru a je osvobozena, vlk ovšem zůstane ve studni. Prosí o pomoc, ale liška ho tam nechá. V tomto příběhu můžeme opět vidět vlka jako tvora, který před sebou vidí cíl, ale nepřemýšlí o následcích. Doplatí tak na svou hloupost a zůstane uvězněn ve studni.

Jako poslední příběh, ve kterém s vlkem figuruje i liška, uvedeme „Liška předstíralka“.¹³⁸ Již v několika příbězích jsme zmínili situaci, kdy liška předstírá, že je mrtvá, rybář ji naloží na vůz a ona mu pak sní sardinky. I v tomto příběhu je tomu tak. Navíc je zde ale vlk, který to chce také zkusit. Lehne si u cesty a předstírá, že je mrtvý. Majitel vozu, který projede kolem, ho nenaloží jen tak, nýbrž ho nejdřív střílí do břicha, a teprve potom ho naloží na vůz. Zraněný vlk vzadu bere sardinky a požívá je, jenomže mu tou dírou v břiše vypadávají ven. Liška jde za vozem, sardinky sbírá a cpe se jimi podruhé. Vlk po nějaké době seskočí a ptá se,

¹³⁵ SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A raposa e o lobo“. In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 111-112.

¹³⁶ „Rão, rão, doente leva o são!“ – *ibid.* s. 112.

¹³⁷ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O lobo e a raposa“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 111-112.

¹³⁸ VASCONCELLOS, J. Leite de. „A Raposa Fingida“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão S. 28-29.

co má dělat s tím břichem. Liška mu poradí, ať skočí do studny a celý se potopí tak, že mu bude vyčuhovat jen hlava. To mu prý pomůže. On samozřejmě poslechne.

Tento příběh nám ukazuje, že ačkoliv jsou si liška a vlk podobní, nechovají se stejně a u lidí se těší rozdílné oblibě. Lišce, ač je to tvor daleko mazanější, smrt všichni věří a naloží ji rovnou do vozu. Vlka pro jistotu střelí do břicha. Tím, že má vlk díru v břiše a že mu jí vypa- dávají sardinky, vzniká komická situace, která ubírá vlkovi na vážnosti, krádeži sardinek na elegantnosti a vlkovi přidává na neohrabanosti. Třešničkou na dortu je vlkova opětovná naivita a hloupost, se kterou skočí do studny. Nečeká totiž, že by si z něj liška mohla tropit blázně, nehledá v situaci žádný podvod.

Doteď jsme mluvili o příbězích, ve kterých byli protagonisté přátelé. Nyní se přesou- váme ke skupině příběhů, ve kterých vlk představuje hladového predátora při honbě za kořistí, a uvidíme, jak se v různých situacích zachová. Nejdříve se bude opět chovat jako důvěřivý hlupák. Pak ale přijdou na řadu příběhy, kde o hlouposti nemůže být řeč, protože vlkovy činy budou zcela promyšlené, můžeme dokonce říct vychytralé.

Jako první uvedeme příběh „Nešťastný den“.¹³⁹ Vlka se vydá na lov a těší se na bohatou hostinu. Nejdříve potká bachyni s mladými a vyhrožuje, že je sežere. Bachyně slíbí, že mu mláďata dá, ale nejdříve je musí pokřtít v řece. Každé pokřtění mládě pak postaví na druhý břeh, aby bylo co nejdál od vlka. Ten nakonec zůstane na svém břehu sám a vydá se dál po proudu. Potká stádo koz a chce je sníst. Kozy mají podmínku. Nejdříve si spolu zazpívají. Za- čnou tedy mečet a vlk výt. Jenomže to uslyší psi, kteří stádo hlídají, a příběhnou vlkovi vyprášit kožich. Vlka před nimi musí utéct. Po nějaké době narazí na kobylu s hříbětem a chce hříbě sníst. Kobyla souhlasí, že mu hříbě dá, ale nejdřív jí musí pomoci od trnů, které si zarazila do zadního kopyta. Vlka souhlasí a přesune se ke kopytu. Jakmile ale začne trny vytahovat, ušetří mu ko- byla pořádný kopanec. Ani z téhle kořisti nic nebude. Vlka jde dál a potká dva berany, které chce také sníst. Berani se k němu rozeběhnou a každý z jedné strany do něj narazí. I od nich vlka odchází s nepořízenou. Později toho dne potká krávu s telátkem a chce je sníst. Kráva mu po- radí, aby vzal provaz, jedním koncem k němu přivázal ji a druhým sebe. Tím se stane jeho majetkem a bude si s ní moct dělat, co bude chtít. Vlka tak učiní, kráva se ale rozeběhne a táhne vlka pryč, směrem k domu majitele stáda. Naštěstí pro vlka se provaz přetrhne a on jen o fous unikne. Běží se schovat ke korkovému dubu, kde dostane sekýrou po hlavě a na následky zra- nění zemře.

¹³⁹ SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „Dia infeliz“. In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 70-72.

Tento příběh obsahuje opakující se schéma.¹⁴⁰ Vlk má hlad, potká nějaké zvíře a oznámí mu, že ho sní. Zvíře souhlasí, vždy se však vymluví na něco, co o trochu oddálí samotný moment sežrání. Vlk tedy čeká, ale nedočká se, v některých případech je dokonce zraněn nebo musí utéct. Hlavní roli opět hraje jeho naivita. Nesnaží se nad kořistí nijak vyžrát. Věří, že když počká nebo udělá to, co mu kořist poradí, dostane ji. Ta ovšem využije své příležitosti a vlka napálí. Bachyně přejde s mláďaty na druhý břeh řeky, kozy přivolají psy, kobyla ho kopne, berani ho zraní, kráva ho vláčí a na místě, kde očekává bezpečí, přijde o život. Nikdy se nepoučí z prvního neúspěchu a hloupě dokola opakuje stejnou chybu.

Podobný tomu předcházejícímu je například příběh „Vlk a trojité štěstí“.¹⁴¹ Vlk se jednoho rána vzbudí, třikrát kýchne a věří, že je to znamení trojitého štěstí. Když vyjde ven, potká dva berany, kteří spolu vedou nějaký spor. Hádají se o to, kde končí pastvina jednoho pána a začíná pastvina druhého. Postaví vlka tam, kde by měla být hranice, každý se rozeběhne z jedné strany a vprostřed do něj narazí. Později potká klisnu s hříbětem a jako v minulém příběhu dostane kopanec. Potom potká bachyni, která křtí své mladé ve studni. Aby jí je nesežral, shodí ho do vody a uteče. Nakonec potká krávu, která ho za sebou vláčí, a vlk jen šťastnou náhodou unikne. Tenhle vlk sice nepříjde o život, ale opět se kvůli své hlouposti připraví o žvanec a z trojitého štěstí se stává smůla.¹⁴²

¹⁴⁰ Toto opakující se schéma umožňuje rozdělení jednoho příběhu na několik kratších, nebo naopak spojení několika krátkých příběhů do jednoho delšího. Zde uvedeme příklady několika krátkých příběhů založených na stejném schématu:

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „O lobo e os carneiros“ („O vlku a beranech“). In: *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. S. 67. – Tento příběh vypráví epizodu s berany a bachyní. Vlk nakonec umírá.

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Lobo e a Vaca“ („Vlk a kráva“). In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão S. 41-42. – Zde kráva vlkovi namluví, že ji před sežráním musí nechat ztloustnout. Také mu poradí, ať se k ní přiváže provazem, aby mu nemohla utéct. Vlk tak učiní, kráva se rozeběhne a vláčí ho za sebou. Naštěstí se uzel rozváže a vlk může utéct.

¹⁴¹ FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. „Lobo e três fortunas“ . In: *Contos Tradicionais Portugueses – vol. I*. S. 264-267.

¹⁴² Další variantou tohoto příběhu je například:

VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Lobo Logrado“ („O podvedeném vlkovi“) In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 38-41.

Zde se vlk setkává s liškou, která křtí svá mláďata, ale místo aby mu je dala k večeři, shodí vlka do studny. Následně se vlk dostane do potyčky mezi berany a skončí zraněný. Schová se pod kaštan, na němž sedí člověk a shora na něj hází kaštany, a nakonec potká krávu, která ho vláčí na provaze. Veškerá smůla opět pramení z vlkovy hlouposti a důvěřivosti.

V následujících třech příbězích si můžeme povšimnout vlkovy snahy kořist přelstít. V prvních dvou z nich je bohužel odhalen a na povrch vypluje jeho hloupost. Ve třetím příběhu mu lest také nevyjde, a k tomu všemu ještě skončí napálen.

První příběh nese název „O březí bachyni a vlkovi“.¹⁴³ Vlk potká březí bachyni, snaží se jí všemožně dvořit a nabídne, že by mohl jít jejím mladým za kmotra. Bachyně ale prohlédne zlé úmysly, které se skrývají za sladkými slovy, a pošle ho pryč.

Druhý příběh, „O bachyni a vlkovi“,¹⁴⁴ také vypráví o březí bachyni a vlkovi. Tato už ale trpí porodními bolestmi a co nevidět svá selátka přivede na svět. Vlk se nabídne, že s porodem pomůže. V hlavě má ale myšlenku na to, jak si na novorozencích pochutná. Matka odhalí vlkův pravý záměr a řekne mu, že dokud u ní bude, selátka neporodí. Vlk tedy odejde s tím, že se později vrátí. Bachyně ale na rozdíl od vlka není hloupá, místo opustí a najde jiné, daleko bezpečnější. Tam svá mláďata přivede na svět.

Oba příběhy ukazují, že se vlk tentokrát snaží na potenciální kořist vyzrát. Chytračení bohužel není jeho silná stránka. Jeho úmysly jsou odhaleny. Jakmile se tak stane, reaguje odchodem. V prvním případě definitivním, ve druhém se slibem pozdějšího návratu. Tím se však o kořist připravuje, jenže to mu při jeho hlouposti nedochází.

Třetí příběh, „O sově a vlkovi“,¹⁴⁵ je podobný příběhu „O lišce, sojce a doktorce sově“, který jsme zmínili v kapitole o lišce. Schéma je stejné, jen trochu jednodušší a ukazuje nám, že obě zvířata umí být arogantní. Liška je nahrazena vlkem a sojka se sovou jsou stylizovány do jedné postavy. Vlk přijde ke stromu, na kterém má sova postavené hnízdo s mladými, a předstírá, že ocasem strom uřízne. Sova ho prosí, aby to nedělal, protože by její děti mohly spadnout a zemřít. Vlk předstírá, že jí musí něco říct. Ona tedy slétne níž. Vlkovi to nestačí. Sova slétne ještě níž. Tak už na ni vlk dosáhne a vezme ji do tlamy. Sova se snaží z pasti dostat. Nejdříve se pokouší vymluvit na to, že musí napsat závěť, a potom i na to, že by se ráda před smrtí rozloučila se svými dětmi. Vlk ví, že když ji pustí, ulétne a už ji neuvidí. Sova na to tedy musí jinak. Využije jeho ješitnosti a řekne mu, ať vykřikne „Snědl jsem sovu“,¹⁴⁶ aby to všichni

¹⁴³ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A porca que prenhe e o lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 46.

¹⁴⁴ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Da porca e do lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 87.

¹⁴⁵ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O mocho e o lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 280.

¹⁴⁶ „Mocho comi“ ibid.

slyšeli. On to nejdříve jen zašeptá. Sova ho upozorní na to, že takhle ho nikdo neuslyší. Podruhé zakřičí hlasitěji a potřetí nejhlasitěji, otevře víc tlamu, sova toho využije a uletí.¹⁴⁷

Přelstít kořist se vlk snaží také v příbězích založených na následujícím schématu. Matka buď nechá své mládě doma a odejde na pastvu, nebo svěří své dítě do rukou jiného pasoucího se druhu a odejde na jinou pastvinu. Mládě si je vždy vědomé toho, že nesmí nikoho cizího pustit dovnitř ani s nikým cizím odejít. Většinou jde o kůzle nebo beránka. V situaci, kdy je mládě doma a nesmí otevřít, vlk předstírá, že je jeho maminka. Na pastvě pak slibuje, že ho k mamince dovede. Mládě vlkovi nevěří, a tak vlk odchází s nepořízenou.

Příkladem schématu s domem je příběh „O koze, kůzlátku a vlkovi“.¹⁴⁸ Koza se jde pást, kůzlátko nechává doma a nařizuje mu, aby nikomu neotvíralo. Když odejde, přijde k domu vlk a snaží se napodobit kozí hlas. Kůzlátko mu ale nevěří a neotevře.¹⁴⁹

Uvedeme také příklad schématu s pastvinou. V příběhu „O beránkovi na pastvě a vlkovi“¹⁵⁰ svěří ovce svého synka koze. Po chvíli přijde na pastvinu vlk a nabízí beránkovi, že ho odvede za matkou, která ho nakrmí. Ve skutečnosti ho ale vlk chce sežrat. Beránek se do pasti nechytí. Chce zůstat s kozou, která ho má ráda jako jeho maminka, a ne skončit ve vlkově žaludku.¹⁵¹

Dále se zmíníme o příbězích, ve kterých se vlk setkává s ovce na pastvě. V prvním příběhu, „O vlku a ovci“,¹⁵² ovce vlka napálí tak, že mu řekne, aby vyběhl na kopec a otevřel

¹⁴⁷ Verze tohoto příběhu můžeme najít v:

PEDROSO, Consiglieri. „O mocho e o lobo“ („O sově a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses*. S. 193-194.

FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. „O mocho e o lobo“ („O sově a vlkovi“). In: *Contos Populares Portugueses vol 1*. S. 267-269.

¹⁴⁸ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A cabra, o filho e o lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 33.

¹⁴⁹ Verzí tohoto příběhu je například:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Do lobo e do cabrito“ („O vlkovi a kůzlátku“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 85-86. – V tomto příběhu se kůzlátko podívá dírou ven, vlka uvidí a neotevře mu. Tomu nezbývá než odejít.

¹⁵⁰ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O cordeiro que pasce e o lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 41.

¹⁵¹ Verzí tohoto příběhu je například:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Do cordeiro e do lobo“ („O beránku a vlkovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 88.

¹⁵² VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Lobo e a Ovelha“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 42.

tlamu. Ona se bude pást, postupně dojde až k němu a do té otevřené tlamy rovnou vleze. Hloupému vlkovi se nápad velice zamlouvá, a proto okamžitě běží nahoru na kopec. Jakmile je dost daleko, ovce se dá na útěk.¹⁵³ Ve vlkově naivní víře v to, že mu ovce dobrovolně vejde do tlamy, se opět projevuje jeho hloupost.

V dalším typu příběhů s ovce se zase projevuje vlkova nenažranost. Nyní přecházíme k příběhům, ve kterých vlk není hloupý. Právě naopak, při honbě za kořistí dokáže vymyslet funkční lsti a skončí s plným žaludkem. Příběh „Vlci a ovce“¹⁵⁴ vypráví o válce mezi těmito druhy. Vlci odedávna útočili na ovce chráněné psy. Jednoho dne se rozhodnou, že se usmíří. Pro zpečetění míru ovce pošlou psy, své ochránce, k vlčí smečce. Vlci na oplátku pošlou své mladé, aby chránili ovce. To vše je ale velká léčka. Nikým nechráněné ovce se stanou pro vlky snadnou kořistí. Jedné noci vlci hlídající stádo začnou výt. Tím přivolají zbytek smečky a strhnou se krvavá jatka, v nichž ovce bez svých ochránců nemají šanci. Válka mezi ovce a vlky je opět rozpoutána.¹⁵⁵

V tomto příběhu se vlci profilují jako tvorové lačníci po krvi své kořisti. Aby jí dosáhli, jsou schopni i jednat vychytrale a podvádět. Chovají se tedy úplně opačně než v první části příběhů. Předtím byl vlk naivní hlupák, který věřil jak svým přátelům, tak potenciální kořisti. Nedostatek inteligence mu zabraňoval prohlédnout protivníkovu lest nebo vymyslet svoji vlastní. Nyní ale vlk představuje silného, krvelačného tvora, který jde za svým cílem a vychytrale připraví svému protivníkovi past.

V příběhu „O pastevcí a vlkovi“¹⁵⁶ se vlkovi léčka opět vydaří. Vlč se dá do služby k pastevcí. Slibuje, že bude věrně hlídat jeho stádo pod jednou podmínkou. Pastervec musí poslat pryč všechny psy, protože vlci se psy odedávna nevyhází moc dobře. Pastervec tak učiní.

¹⁵³ Variantu tohoto příběhu můžeme najít například v:

FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. „O lobinho-cão“ („O vlčku-psovi“). In: *Contos Tradicionais Portugueses – vol I*. S. 269-270.

¹⁵⁴ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Os lobos e as ovelhas“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 35.

¹⁵⁵ Verze tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Do lobo e das ovelhas“ („O vlku a ovčích“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 58.

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Os lobos e as ovelhas“ („Vlci a ovce“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 128-129.

¹⁵⁶ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O pastor e o lobo“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 48.

Vlk nejdříve poctivě hlídá, ale jednoho dne, když pastevec není doma, zavolá zbytek smečky a společně celé stádo spořádají.

Vlkova nenažranost se projevuje také v příběhu „O stařence a vlkovi“.¹⁵⁷ Stařence se narodí vnuk, a proto se vydá hledat pro něj kmotra. V lese potká vlka, který se jí ptá, kam jde. Ona popravdě odpoví. Vlk ji chce sníst, ale stařenka mu slíbí, že mu z křtin přinese rýžovou kaši, a tak ji nechá jít. Potom stařenka potká ještě jednoho vlka a odehraje se ta samá scéna. Nakonec babička najde muže, který je ochotný jít chlapci za kmotra, a poví mu, co se stalo. Ten jí poradí, aby se schovala do velké tykve a šla opatrně domů. Stařenka po cestě potká oba vlky a vypadá to, že ji ani jeden z nich nepoznává. Když už se cítí být mimo nebezpečí, z tykve vyleze. Vlci ji ale sledují a na místě ji sežerou.

Jinou verzí tohoto příběhu je například „Příběh o tykvičce“.¹⁵⁸ V tomto příběhu stařenka nepotká dva vlky, ale vlka a lišku. Když se pak v převleku vrací domů, liška ani vlk ji nepoznají. Před vlkem bohužel zakopne o kámen, spadne a tykev se rozbije. Jakmile vlk stařenku uvidí, sežere ji. Její muž se ji vydá hledat. Najde vlka a zabije ho. Potom mu rozřízne břicho a osvobodí svou ženu. V této verzi sice stařenka nepřijde o život, ale i tak je vlkova touha po kořisti a jejím pozření zjevná. V této variantě opět vychází na povrch vlkova hloupost. To když stařence uvěří, že je tykev.¹⁵⁹ Na druhou stranu ale, jakmile odhalí pravdu, stařenku sežere. Tuto verzi lze tedy chápat jako jakýsi přechod mezi vlkem hloupým a vlkem silným, chytrým a krvelačným.

¹⁵⁷ FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. „A velha e os lobos“. In: *Contos Tradicionais Portugueses – vol I*. S. 88-89.

¹⁵⁸ OSÓRIO, Ana de Castro. „O conto da cabacinha“. In: *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. S. 47-52.

¹⁵⁹ Existuje také verze, ve které jsou role obráceny. Vlk kvůli své hlouposti stařenku neodhalí, kdežto chytrá liška ji pozná. Sleduje ji až domů. Vidí, jak ze sebe babička tykev sundává a vchází do domu. Ale stařenka za sebou rychle zamkne, takže liška se pak nemůže dostat dovnitř. Chvíli se o to pokouší, ale zláme si drápy, začne krváčet a uteče do lesa.

Tuto variantu bychom tedy měli spíše zařadit k lišce a k části, ve které rozebíráme vlkovu hloupost. Frekventovanější je ale verze, ve které vlk stařenku sežere. Proto příběh řadíme do této části.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. „A velha e a cabaça“ („Stařenka a tykev“). In: *Contos Populares portugueses: Inéditos*. S. 131-133.

Tykev může být nahrazena úlem. Tak je tomu v příběhu „O úlu“.¹⁶⁰ Zde, na rozdíl od minulé verze, ještě více pracují vlkovi pudy, protože i přes převlek ucítí pach své kořisti a nemůže jinak než ji sežrat. O hlouposti tedy opět nemůže být řeč.

V předcházející skupině příběhů jsme ukázali, že vlk je tvor hladový a krvelačný. V následující skupině příběhů bude vlk vystupovat jako tvor silný a mocný.

V návaznosti na představu hladového vlka zmíníme jako první příběh „O vlku a beránkovi“.¹⁶¹ Vlk se přijde napít k řece a u vody potká beránka, který pije kousek dál po proudu. Aby měl důvod beránka sežrat, nadává mu, že špiní vodu, kterou vlk pije. Beránek mu pokorně odpoví, že to není pravda, protože voda teče nejdříve k vlkovi a potom k němu, který stojí dále po proudu. Vlk se rozlíti a nařkne beránka, že ho urazil. Všechno, co beránek řekne, ač s pokorou, vlk obrátí ve vyhrožování. Beránek se brání, ale vlk trvá na tom, že ho před šesti měsíci urazil. Beránek ale v té době ještě nebyl na světě. Když se vlkovi nepodaří najít žádný jiný důvod, beránka bezdůvodně zabije a sežere.¹⁶²

V tomto příběhu a jeho variantách je vlk zobrazen jako hladový predátor, který si může dělat, co chce, dokonce i bezdůvodně zabít nevinného tvora. Příběh je volným převyprávěním jedné z Ezopových bajek, která upozorňuje na moc některých členů společnosti. Ten, kdo drží ve svých rukou moc, si může vše dovolit, aniž by za své jednání byl potrestán. Obětí je většinou nevinný pokorný jedinec. Hlavní postavy nejsou obsazeny do svých rolí náhodně. Vlka si společnost obecně představuje jako hladového mocného predátora a beránka jako slabou bezmocnou oběť.

V následujícím příběhu, který nese název „O vlku a jeřábovi“,¹⁶³ se vlk dostane do potíží. V krku mu uvízne kost. Jde proto za jeřábem a prosí ho, aby mu kost vyndal. Slibuje, že za

¹⁶⁰ VASCONCELLOS, J. Leite de. „O Cortiço“. In: *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. S. 48-49.

¹⁶¹ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O lobo e o cordeiro“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 15.

¹⁶² Verze tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „Do lobo e do cordeiro“ („O vlku a beránkovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 60.

ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O lobo e o cordeiro“ („O vlku a beránkovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 110.

ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O lobo e o cordeiro“ („O vlku a beránkovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 123.

¹⁶³ ALMEIDA, Viera de, CASCU DO, Luís da Câmara. „O lobo e a grua“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 17.

odměnu pro něj udělá cokoliv. Jeřáb souhlasí a kost vytáhne. Když pak ale chce o něco požádat, vlk se na něj zle oboří, co si to dovoluje. Měl by být vlkovi vděčný za to, že ho rovnou nesežral, když už měl hlavu v jeho krku, a ne po něm něco chtít.¹⁶⁴

Když má problém, chová se mile a slibuje hory doly. Jakmile se však z nepříjemné situace dostane, začne se chovat arogantně a ukazuje, že je něco víc. Přitom ani nepoděkuje za laskavost, kterou mu tvor s dlouhým zobákem (jeřáb nebo v některých verzích čáp) prokázal. I tento příběh je převyprávěním jedné Ezopovy bajky. Ukazuje nám arogantnost některých členů naší společnosti. Tato vlastnost je připisována také vlkovi.

Jako poslední uvedeme příběh, ve kterém vlk vystupuje jako tvor svobodný. Tím tak završíme kapitolu o tomto zvířeti mnoha tváří. Jde o příběh „O vlku a psovi“.¹⁶⁵ Vyhublý a hladový vlk potká pěkně vykrmeného psa a ptá se ho, jak to dělá, že se mu tak dobře daří. Pes odpoví, že žije s člověkem. Ten ho krmí a hezky se o něj stará. Proto je mu tak dobře. Pes na oplátku člověka v noci hlídá před zloději. Vlk se podivuje a pes mu nabízí, ať jde s ním. Bude tak mít jídlo bez větší námahy. Vydávají se na cestu, ale vlk si všimne, že psovi na krku chybí srst a ptá se proč. Pes odpoví, že je to od řetězu, na kterém je přivázán. To je jediná nevýhoda toho nádherného života. Po těchto slovech se s ním vlk loučí a odchází, protože s takovým životem nechce mít nic společného.¹⁶⁶

Tento příběh nám ukazuje rozdíl mezi dalšími dvěma příbuznými tvory, psem a vlkem. Pes nemá problém s tím žít v zajetí a část svého života strávit uvázaný na řetězu. Vlk je přesným opakem. Když slyší o řetězu, tedy symbolu připoutání k někomu či něčemu, odchází a vybírá si svobodu. Raději bude hladový a hubený, ale svobodný.

¹⁶⁴ Varianta tohoto příběhu je například:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Do lobo e do grou“ („O vlku a jeřábovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 64.

Jeřáb může být nahrazen čápem. Tak je tomu například v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O lobo e a cegonha“ („O vlku a čápovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 116.

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O lobo e a cegonha“ („O vlku a čápovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 232.

¹⁶⁵ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Do lobo e do cão“ . In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 73.

¹⁶⁶ Další variantu tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O lobo e o cão“ („O vlku a psovi“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol I (Fabulário de Portugal e do Ultramar português)*. S. 131.

V této kapitole jsme zjistili, že vlk je tvor mnoha tváří. Zaprvé je to tvor hloupý a naivní, a to jak v přátelství, tak při získávání kořisti. V případě přátelství je naivita spojena s dobrosrdečností, které ostatní, hlavně liška, využívají ve svůj prospěch. Svého přítele se nikdy nesnaží podvést a v případě (i předstírané) potřeby pomůže. Na poli lovu vlk není stoprocentně úspěšným predátorem. Příčinou je jeho naivita. Kořisti uvěří skoro všechno, co mu řekne, a proto často skončí oklamán. V některých případech se na kořist snaží vyžrát, ale míra úspěšnosti jeho lstí, povětšinou hloupých a prohlédnutelných, je velice nízká. Zadruhé, dalo by se říct i na druhou stranu, je vlk chápán jako tvor krvelačný a hladový. V příbězích, které to dokazují, neplatí nic z toho, co jsme právě řekli. Zde vlkovi lsti vyjdou a on svou kořist dostane. O hlouposti, naivitě nebo dobrosrdečnosti nemůže být v tomto případě řeč. Dokáže přelstít, sledovat, zabít a sežrat ovce i stařenku. Svou kořist vycítí a jde za ní, dokud není po všem. Zatřetí je to tvor silný a mocný. Díky své moci může beztrestně zabíjet nebo se může chovat arogantně a vše mu projde. Začtvrté je to tvor svobodný, který se za žádnou cenu nenechá připoutat.

Jaguár (Onça/Jaguar)

Jaguár je tvor hojně se vyskytující v brazilské mytologii. Pro původní obyvatel je spjat hlavně s nočními hodinami. Například v příběhu „Hvězdy v chlapeckých očích“¹⁶⁷ se v noční tmě ozývá spousta nočních zvířat. Najdeme mezi nimi i jaguára. Jaguáři totiž loví nejčastěji při úsvitu a za soumraku. Aby se tento fakt budoucím lovcům lépe zapamatoval, zahrnuli ho v různých obdobách do svých příběhů. I zrod tohoto živočicha je opředen tmou, nebo spíše temnotou. Podle příběhu amazonského kmene Makúů zabil jeden muž otce své ženy, obra Mravenečníka, a pak skoro celé jeho tělo snědl. Zůstala pouze noha, kterou podal své ženě. Ona nohu pozřela a poté, co se napila vody (jaguáři se zdržují u vodních toků), začala zvracet různé tvory. Bylo mezi nimi i několik druhů jaguárů.¹⁶⁸

Jaguár zastává stejnou úlohu jako vlk v evropské ústní slovesnosti. V některých příbězích je zobrazován jako důvěřivý naivní hlupák, který bývá často oklamán ostatními tvory. V jiných příbězích představuje silnou, nelitostnou šelmu lačnící po kořisti. Stejně tak jako vlk se v některých případech svou kořist snaží přelstít, ne vždy se mu to ovšem podaří.

Oproti vlkovi má ale ještě jednu roli. V některých příbězích představuje tvůrce. Jako příklad uvedeme příběh „Může za to jaguár“.¹⁶⁹ Zde se dovídáme, že dříve neexistovaly řeky tekoucí, ale pouze stojaté. Těct začaly teprve tehdy, když se k vodě přišel vykoupat zapáchající jaguár, kterého jeho milá nechtěla přijmout bez toho, aby se umyl. Tak se daly řeky do pohybu a už se nezastavily.¹⁷⁰

Jako tvůrce či dárce, a navíc dobrosrdečný tvor vystupuje jaguár také v příběhu „Oheň“.¹⁷¹ Dva Indiáni, švagři, se vydají pro papouščí mlád'ata. Jeden z nich je již dospělý, ten druhý ještě chlapec. Dospělý vysadí chlapce na strom a čeká, až mlád'ata vezme. Jak se chlapec přibližuje k hnízdu, mlád'ata se dají do křiku a volají rodiče. Chlapec se lekne a mlád'ata z hnízda nevezme. Dospělý švagr se rozčílí, nechá dítě na stromě a odejde. Chlapec se nemůže dostat dolů. Pomůže mu až jaguár. Nejdříve se sice zdá, že ho láká dolů, aby ho snědl (tedy že na něj chystá past a snaží se ho přehytračit, jako by to udělala třeba liška), ale když chlapec

¹⁶⁷ PRANDI, Reginaldo. „As Estrelas nos Olhos dos Meninos“. In: *Contos e Lendas da Amazônia*. s. 47-52.

¹⁶⁸ LIDMILOVÁ, Pavla (ed.). „Původ jaguárů“. In: *Poronominare. Mýty a legendy brazilských indiánů*. S. 81.

¹⁶⁹ PRANDI, Reginaldo. „A Culpada foi a onça“. In: *Contos e Lendas da Amazônia*. s. 41-46.

¹⁷⁰ *ibid.*

¹⁷¹ LIDMILOVÁ, Pavla (ed.). „Oheň“. In: *Poronominare. Mýty a legendy brazilských indiánů*. S. 94-98.

sleze dolů, zjistíme, že si ho chce odvést domů jako syna. Naučí ho všemu, co by měl správný lovec umět, a dokonce ho upřednostní před svou ženou.¹⁷² Po nějaké době chlapci poradí, jak se dostane domů, a upozorní ho, aby neodpovídal na volání shnilého stromu. Řekne mu také, aby si za týden přišel pro oheň, který jeho kmen ještě nezná. Chlapec bohužel na jaguárovo varování zapomene a na volání shnilého kmene se ozve. Proto mají lidé tak krátký život. Potom je unesen zlým přízrakem me-galo-kamdurem, na jehož volání se také ozve. Podaří se mu ale utéct, dojde do své vesnice, a nakonec do ní s pomocí několika zvířat přenesou od jaguára oheň. Jaguár má také příležitost promluvit s chlapcovým otcem. Řekne mu, že jeho syna přijal za vlastního.

Příběh ukazuje jaguárovu dobrosrdečnost. Chlapce přivede do svého domu a postará se o něj. Navíc se v příběhu nachází na vyšším vývojovém stupni než lidstvo – umí již rozdělat oheň a potravu tudíž jí tepelně upravenou a ne syrovou, jak to v příběhu činí chlapcův kmen. Také chlapce naučí zacházet s lukem a šípy, s jejichž pomocí může lovit zvěř. A nakonec jaguár chlapce přijme za vlastního. To vše ukazuje, že si původní brazilští obyvatelé jaguára vážili jako tvora, který k nim byl dobrý, vzal je pod ochranná křídla a naučil je věcem, které umí. V neposlední řadě příběh ukazuje jaguára jako tvůrce a zbožšťuje jeho osobu. Zřejmě byl totemovým zvířetem původních obyvatel. Zaprvé dává jaguár lidstvu oheň a zbraně, zadruhé mu nabízí nesmrtelnost. Kdyby chlapec po cestě promluvil pouze ke kameni (nesmrtelnost) a k pepřovci¹⁷³ (zdraví), tedy k symbolům dlouhého trvání, byli by lidé dlouhověcí, nebo dokonce nesmrtelní. Chlapec ovšem promluvil i ke shnilému stromu, což mu jaguár/bůh zakázal, a proto lidé stárnou a umírají.

Další příběh, ve kterém jaguár vystupuje jako dobrosrdečný tvor se zvláštními schopnostmi, nese název „Jaguárovo poděkování“.¹⁷⁴ Jeden lovec z kmene Caxinauá, kterého při lovu většinou neprovází štěstí, se zatoulá až k místu, kde leží zraněný jaguár. Jedna z kostí kořisti se mu zarazila do dásně. Lovec překoná strach a kost jaguárovi z dásně vytáhne. Jaguár mu za to dá oštěp. Lovec od té doby nikdy nepřijde domů s prázdnou. Příběh zobrazuje jaguára jako magického tvora hodného úcty. Jako poděkování za záchranu dá lovcovi kouzelný předmět, který mu vždy zajistí úlovek.

¹⁷² *ibid.* s. 96.

¹⁷³ *aroeira*

Pavla Lidmilová používá slovo *aroeira*.

¹⁷⁴ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A gratidão da onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 56.

Jak už jsme řekli, jaguár je tvor mnoha tváří. Doteď jsme se věnovali jeho dobrosrdečnosti a roli tvůrce/stvořitele. Nyní se přesuneme k příběhům, ve kterých je jaguár zobrazen jako naivní a hloupé zvíře, které často skončí oklamáno.

Nejdříve představíme příběh „O želvě a jaguárovi“,¹⁷⁵ ve kterém jaguár stojí proti želvě. Želva se s pomocí opice dostane na strom, sama ale nedokáže slézt, a tak tam sedí a přemýšlí, co dělat. Uvidí ji jaguár a s myšlenkou na to, jak si na ní pochutná, jí radí, ať skočí dolů a on ji chytí přímo do nastavené tlamy. Želva skočí, ale jaguár ji nechytá. Chce, aby se zabila. Zůstane však stát pod stromem, želva mu skočí na hlavu, takže se zachrání, ale jaguár ránu nepřezije. Z jedné z jeho kostí si vyrobí flétničku, chodí po okolí a zpívá, že má pišťalku z jaguáří kosti. Uslyší ji jiný jaguár a ptá se, co to zpívala. Ona se ho snaží přesvědčit, že zpívala o jelení kosti a ne jaguáří. Jaguár uvěří, ale želva chce jaguára vyprovokovat a zase zpívá o kosti jaguáří. Jaguár se jí snaží chytit, ona se ale schová do svého příbytku, kam se jaguár nevejde, a navíc hned uteče zadním vchodem. Jaguár na ni pak marně čeká u vchodu hlavního.

V další verzi tohoto příběhu, „O želvě a jiném jaguárovi“,¹⁷⁶ se druhému jaguárovi podaří strčit dovnitř tlapu a uchopit želvinu nohu. Ta se mu ale směje, že drží kořen a myslí si, že je to její noha. Jaguár tedy ucouvne a nohu pustí. Uvěří tomu, co želva řekne. Potom na ni čeká před vchodem tak dlouho, až tam zemře.

V předchozích dvou příbězích se jaguár chová hloupě hned několikrát. Poprvé, když si myslí, že mu želva skočí přímo do tlamy. Za tuto hloupost zaplatí životem. Další hlouposti jsou pak způsobeny důvěřivostí a naivitou. Nejdříve uvěří, že se spletl a želva zpívala o jelenovi, a ne o jaguárovi. Dále si nechá namluvit, že drží kořen a ne nohu, a nakonec čeká před vchodem tak dlouho, až zemře (ve druhé verzi). V první verzi přežije, ale kvůli své hlouposti přijde o možnost pomstít svého druha.

Stejnou hloupost jako na konci druhé verze předchozího příběhu jaguár provede v příběhu „Tlapka a kořen“.¹⁷⁷ Jaguár se snaží dohonit králíka. Moc se mu to nedaří, protože králík je obratnější a kličkuje. Nakonec ho ale chytí za nohu. Králík se mu vysměje. Prý si jen myslí, že drží jeho tlapku, ale přitom je to kořen. Jaguár tedy tlapku okamžitě pustí a králík může utéct.

¹⁷⁵ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O jabuti e a onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 38-39.

Tento příběh jsme již zmiňovali v kapitole o želvě – viz s. 27-29.

¹⁷⁶ ROMERO, Sílvio. „O Jabuti e a outra onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 176-177.

¹⁷⁷ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A pata e o raiz“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 76.

Po cestě se mu opět vysmívá a volá, že to byla opravdu jeho tlapka. Nacházíme se tedy ve stejné situaci. Jaguár naivně uvěří, co mu králík řekne, takže přestože je jaguár silnější, nedosáhne kvůli hloupé naivitě kořisti.

Příběhů, jejichž protagonisty jsou jaguár a králík, je mnoho. Králík v nich vystupuje jako malé slabší zvíře, které dokáže přechytračit silnějšího protivníka a zvítězit. Tyto příběhy jsou většinou afrického původu. Jako další uvedeme příběh „Králík a jaguár“.¹⁷⁸ Králík se zamiluje do lišákovy dcery. Ta je už bohužel zasnoubená s jaguárem a otec lišák nechce změnit své rozhodnutí. Jaguár je nejsilnější a nejvytrvalejší zvíře v lese, a navíc se těší pověsti nejlepšího lovce. Králík se snaží trochu snížit jaguárovu cenu v očích otce své milované, a proto se ho zeptá, jestli by svou dceru dal jaguárovi i v případě, že by králíkovi sloužil za koně. Lišák odpoví, že pokud by se to králíkovi podařilo dokázat, zasnoubení by okamžitě zrušil. Jednoho dne králík začne předstírat, že je nemocný. Jaguár se jde na svého rivala podívat. Má ho také za každou cenu přivést na hostinu do lišákova domu. Králík předstírá, že kvůli té nemoci nemůže vůbec chodit. Jaguár mu tedy nabídne, že ho tam donese, ačkoliv ví, co o něm králík prohlásil. Na sedlo a udidlo nechce kývnout, králík ho ale postupně ke všemu přemluví. Pak na něj naskočí s bičíkem v ruce a vyrazí na cestu. Kousek před domem z něj pak odmítne slézt, a tak ho jaguár doveze až před dům, kde ho všichni uvidí. Otec lišák pak zruší zasnoubení a ženichem se stane králík.

Na začátku příběhu je jaguár popisován jako silný, úspěšný hrdina, nejlepší lovec, a tedy i adept na to stát se dobrým manželem. Postupně ale zjišťujeme, že je to tvor velice naivní a důvěřivý. I když ví, co se králík snaží dokázat, nese ho na hostinu postrojen jako kůň. Zřejmě naivně věří, že ostatní budou rádi, že králíka přinesl. Lišák to ale bere jako důkaz toho, že králík mluvil pravdu a zasnoubení zruší. Jaguár z celé situace vyjde jako hlupák.

Jaguárova naivita vyjde najevo také v příběhu „Jaguáří oči“.¹⁷⁹ Králík se jednoho dne setká s jaguárem. Blíží se k němu a králík musí rychle něco vymyslet, jinak přijde o život. Řekne jaguárovi, že pohled do jeho očí musí učarovat každé kořisti. Měl by je proto otevírat ještě víc. Jaguár se snaží uposlechnout rady. Králík mezi tím hrábne tlapkou do písku a zvedne se obláček prachu, který jaguára na okamžik oslepí. Králík má čas utéct a jaguár kvůli své hloupé důvěřivosti přijde o kořist.

¹⁷⁸ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O coelho e a onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 74-75.

¹⁷⁹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Os olhos da onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 76.

Jako poslední příběh, ve kterém se jaguár střetne s králíkem, uvedeme příběh „O Jaguárově pozemku“.¹⁸⁰ Jaguár vlastní úplně zarostlý pozemek a rád by si najal někoho, kdo by ho od plevele a kopřiv vyčistil. Za odměnu nabízí býka. Má ovšem jednu podmínku. Pracant se nesmí ani jednou poškrábat, což při kontaktu s bujným porostem prakticky není možné. Přihlásí se králík. Jaguár ho hlídá, ale na chvíli musí odejít a pozorování nechá na synovi. Králíka už všechno svědí. Jde za mladým jaguárem a začne se ho vyptávat na odměnu. Zajímá ho, jak bude býk vysoký, široký a jaké bude mít proporce. Vše ukazuje na svém těle, aby se mohl poškrábat. Mladý jaguár si toho vůbec nevšimne, odpoví na otázky, králík se pak vrátí k práci, vypleje zbytek pozemku a jaguár mu musí jít sehnat býka. Doplatí tak na svou nepozornost a opět ze situace vyjde jako hlupák.

Nyní se přesuneme k příběhům, ve kterých proti sobě stojí jaguár a liška. Jako první uvedeme příběh „O lišce a jaguárovi“.¹⁸¹ Slunce vysuší všechny řeky. Zbyde jen jediné napajedlo pro všechna zvířata. Zrovna v té době má jaguár políčeno na lišku, takže mu situace přijde vhod. Ví, že liška bude mít dříve či později žízeň a bude se muset přijít k napajedlu občerstvit. Proto se rozhodne tam na ni počkat. Liška ale ví, co má jaguár v plánu, a snaží se něco vymyslet. Namaže se proto pryskyřicí a vyválí v listí. Potom se jde v klidu napít. Jaguárovi přijde nové zvíře divné a ptá se, co je zač. Liška odpoví, že se jmenuje Sucholístka¹⁸² a přišla se napít. Projde se vodou, napije se a jde v klidu pryč. Tak to dělá až do období dešťů.

Na stejném schématu je založen i příběh „Tetka listoví“,¹⁸³ který jsme již zmínili v kapitole o opici. Opice zde zvolí trochu jiný systém. Neobalí se v pryskyřici, ale v medu. Proto se z ní ve vodě listí smývá. Využije toho a předstírá, že je zvíře, které se vždy při pití proměňuje. Nikomu to nepřijde divné, takže může chodit pít dle libosti.

V obou verzích tohoto schématu proti sobě stojí jaguár a nějaké mazané zvíře. Jaguár má dobrý nápad, chce si počkat na potenciální kořist na místě, kam určitě musí přijít. Výsledkem si je ale tak jist, že přestane dávat pozor a nevšimne si přestrojení. Uvěří, že existuje nové zvíře, které teď bude chodit k napajedlu pít, a tím se o kořist připraví. Opět zde hraje roli jeho naivita.

¹⁸⁰ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A roça da onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 77.

¹⁸¹ ROMERO, Sílvio. „A Raposa e a Onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 194-195.

¹⁸² „o bicho Folha-seca“ - *ibid.* s. 194.

¹⁸³ ROMERO, Sílvio. „Amiga folhagem“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 157-158. Tento příběh jsme již zmínili v souvislosti s opicí na stranách 40 a 41.

Toto schéma ale nemá jednoznačný konec. V minulých dvou příbězích jaguár převlek neodhalil. V následujícím příběhu „O lišce a jaguárovi“¹⁸⁴ jaguár lišku pozná, jenže pozdě. Příběh opět funguje na stejném principu. Liščina lest ale není domyšlená do detailů. Nenamaže se totiž pryskyřicí, ale medem. Proto z ní pak při kontaktu s vodou listy padají. Jaguár ji pozná a skočí po ní. Liška se ale stihne napít a utéct.¹⁸⁵

Ani zde jaguár nedává pozor, nebo spíš nečeká, že by liška mohla přijít v převleku. Jeho hloupost tedy pramení z podcenění inteligence kořisti. V předchozích příbězích byla lest promyšlená do detailů, proto ji jaguár neprohlédl. Nemohl ji prohlédnout, protože ji nečekal. V tomto příběhu ale liška udělala chybu a dala tak jaguárovi možnost ji odhalit. Proto nelze říct, že by se míra jaguárovy hlouposti příběh od příběhu měnila. Hloupý je pořád stejně. Záleží pouze na tom, jak se zachová protivník, tedy na tom, jestli udělá, nebo neudělá chybu.

Nyní předvedeme schéma, které opět ukazuje jaguárovu hloupost a ve kterém na místě potenciální kořisti může figurovat liška nebo i jiné zvíře. Situace je následovná. Jaguár potká zvíře, které by rád snědl. To trhá liány. Jaguár se zeptá, proč to dělá. Zvíře odpoví, že se blíží živelná pohroma, a proto se musí přivázat ke stromu, aby přežilo. Jaguár všemu uvěří a chce se nechat přivázat jako první. Zvíře ho přiváže a uteče. Pak ho buď zachrání mravenci či termiti, nebo zemře.

V příběhu „O lišce a jaguárovi“¹⁸⁶ potká lišku, která trhá liánu. Ta věří, že už jsou její dny sečteny, ale přece jen se zkusí z nastalé situace dostat. Namluví jaguárovi, že se blíží silný vítr, a když se nepřiváže, odnese ji. Jaguár tedy okamžitě začne trhat liány také a chce být přivázan jako první, protože si myslí, že toho většího a silnějšího z nich by vítr určitě vzal jako prvního. Liška ho tedy přiváže a uteče. V příběhu „Než přijde bouře“¹⁸⁷ lišku nahradí králík a jaguár se nechá přivázat tak pevně, že ho po nějaké době najdou mrtvého.

¹⁸⁴ ROMERO, Sílvia. „A Raposa e a Onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 193-194.

¹⁸⁵ Verzi tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A raposa e o pote de mel“ („O lišce a nádobě s medem“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 35.

¹⁸⁶ ROMERO, Sílvia. „A Raposa e a Onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 192.

¹⁸⁷ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Esperando a tempestade“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 78.

Na stejném principu funguje i první část příběhu amazonských Indiánů „Jak zlatý zajíc vyzrál na jaguára“.¹⁸⁸ Jaguár potká zlatého zajíce. Ten ho napálí zvěstí o velké bouři, která se žene a před kterou utíká. Vyděšený jaguár se nemá kam schovat, a tak mu zajíc poradí, ať se nechá přivázat ke stromu, aby bouři přežil. On tak učiní, bouře však nepřijde. Uvězněnému jaguárovi pomůže mravenec. Příběh pokračuje dál. Jaguár se nechá napálit podruhé. Když je jaguár zachráněn, pozve mravence k sobě na večeři. Slibuje, že ho bohatě pohostí. Zajíc vše slyší, vyválí se v medu a mravencích a v tomto převleku jde k jaguárovi na večeři. Dosty se nají a jaguár mu nabídne, aby u něj přespal. V noci se ale strhne liják a do místnosti, ve které zajíc spí, začne zatékat. Mravenci i med se smyjí, a když jaguárův syn přijde zkontrolovat, jestli mravenčí král není mokrý, odhalí jeho pravou totožnost. Zajíce potom spoutají a ráno ho chtějí utopit. Zajíc ale jaguárova syna přesvědčí o tom, že topení by mu jen prospělo, miluje totiž vodu. Kdyby ho ale pustili do lesa, to byl ten nejhorší trest. Ráno ho tedy pustí do lesa a věří, že bude trpět. Zajíc však vesele odhopká.

To samé se odehraje v příběhu „O pace a jaguárovi“,¹⁸⁹ jen s obměnou postav. Místo zajíce nachytá jaguára paka. Později ho nezachrání mravenci, ale termiti. Proto se pak paka převlékne nikoli za mravenčího, ale termitího krále.

Příběhy s tímto schématem můžeme rozdělit na tři části. V té první jaguár zpanikaří a slepě uvěří všemu, co se mu řekne. V prvních příbězích na to doplatí, zůstane přivázaný nebo zemře. Další pokračují druhou částí, ve které je jaguár osvobozen a pozve svého zachránce na návštěvu. Přijde ale ten, kdo ho přivázel, přestrojen k nepoznání. Jaguár ho pohostí a nechá u sebe přespát. Tato část poukazuje na jaguárovu pohostinnost a dobrosrdečnost ve vztahu k příteli, ale také na nevšímavost. Vůbec mu nedojde, že hostí někoho úplně jiného. Třetí část začíná v momentě, kdy jaguár zjistí, že nehostí toho, koho hostit chtěl. V této části se opět nechá napálit. Na povrch vystupuje naivita a důvěra ve vše, co protivník řekne. Ze situace proto vyjde jako třikrát napálený hlupák.

Jako poslední příběh, ve kterém je jaguár zobrazen jako hlupák, uvedeme příběh „Jaguár a déšť“.¹⁹⁰ Déšť se snaží jaguára přesvědčit o tom, že se lidé bojí víc jeho než jaguára. Ten nevěří, a tak se jdou přesvědčit. Lidé spí tu noc venku, takže není těžké se k nim dostat. Jako

¹⁸⁸ LIDMILOVÁ, Pavla (ed.). „Jak zlatý zajíc vyzrál na jaguára“. In: *Poronominare. Mýty a legendy brazilských indiánů*. S. 127-128.

¹⁸⁹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A cutia e o jaguar“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 41-42.

¹⁹⁰ LIDMILOVÁ, Pavla (ed.). *Poronominare. Mýty a legendy brazilských indiánů*. S. 129-130.

první jde jaguár. Přiblíží se k lidem a hrozivě řve. Lidé si z toho ale nic nedělají. Řeknou si, že ho druhý den uloví a z jeho kůže si udělají brašny. Jako druhý vyrazí déšť. Jaguár se jde podívat blíž, aby viděl reakci kmene. Jakmile lidé zjistí, že začíná pršet, zvednou se a utíkají se schovat. Jaguár zůstane venku a zmokne.

Od jaguára hlupáka přejdeme k jaguárovi lovcí. Nejdříve se budeme bavit o příbězích, ve kterých se jaguár snaží svou kořist přelstít, potom zmíníme několik příběhů, ve kterých jaguár někomu kořist ukradne nebo sní, a nakonec ukážeme část jeho osobnosti, ve které naprosto převládá síla a moc zabíjet.

Přelstít kořist se jaguár snaží například v příběhu „O tom, jak jaguár zametl lišce cestu“.¹⁹¹ Liška se bojí jaguára. Proto vychází pouze v noci. Jaguár na ni nastraží past na cestě, kterou krásně umete. Liška pak tvrdí, že to udělal proto, aby si nevrazila trn do tlapy. Ta jeho dobrým úmyslům příliš nevěří, a proto ho vyzve, aby šel první. Jaguár jde a chytí se do své vlastní pasti. Liška uteče.¹⁹² Kromě nepovedené lsti nám příběh ukazuje i hloupost, se kterou jaguár vykročí jako první k pasti, kterou sám nastražil, a chytí se do ní.

Past nastraží jaguár také v příběhu „O jaguárovi, jelenovi a opici“.¹⁹³ Již ho známe z kapitoly o opici.¹⁹⁴ Jaguár pozve ke kmotříčkovi na mléko nejdříve jelena a potom opici. Po cestě se je snaží všemožně napálit. Jelen se vždy chytí, opice nikdy. U kmotříčka pak jaguár sní vždy jednu z nejlepších ovcí a vinu se snaží shodit na toho druhého. U jelena se mu to povede. Kmotříček ho obviní ze zabití a snědení ovce a zastřelí ho. Opice ovšem jaguárovy záměry odhalí a dává si pozor. Díky tomu je pravý viník odhalen a přijde o život.¹⁹⁵

Příběh se skládá z jednoho dvakrát se opakujícího schématu. Jaguár vede vždy jednoho a pak druhého kamaráda ke kmotříčkovi. Jeden je podobně jako jaguár hloupý a důvěřivý. Druhý je bystrý a mazaný. V tomto příběhu je ještě zřetelněji vidět to, co jsme již říkali. Stupeň jaguárovy inteligence se nemění. Stále je to hloupý tvor, který připravuje primitivní pasti.

¹⁹¹ ROMERO, Sílvio. „A Onça varre o caminho da Raposa“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 193.

¹⁹² Varianta tohoto příběhu se nachází také v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUADO, Luís da Câmara. „A onça varre o caminho da raposa“ („O tom, jak jaguár umetl lišce cestu“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 54.

¹⁹³ ROMERO, Sílvio. „A Onça, o Veado e o Macaco“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 151–153.

¹⁹⁴ pro detailnější popis příběhu viz kapitola o opici s. 39-40.

¹⁹⁵ Verzi tohoto příběhu můžeme najít také v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUADO, Luís da Câmara. „A onça, o veado e o macaco“ („O jaguárovi, jelenovi a opici“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 50-51.

Úspěšnost tedy záleží na tom, komu past nastraží. Hloupý tvor, v tomto případě jelen, se chytí, kdežto inteligentní tvor, který o věcech přemýšlí, zde je to opice, dokáže past rozeznat, a navíc přispět k odhalení pravého viníka.

V následujícím příběhu „O lišce a jaguárovi“¹⁹⁶ jaguár předstírá smrt, aby lišku dostal. Očekává totiž, že k němu přijdou všechna zvířata, aby se přesvědčila, že velký silný jaguár, největší hrozba lesa, je opravdu po smrti. Liška se samozřejmě přijde podívat, ale obezřetně zůstane stát ve dveřích a ptá se, jestli už si nebožtík třikrát krknul. Vypráví, že její dědeček si po smrti třikrát krknul. Když to jaguár zaslechne, rychle si třikrát krkne. Liška tak pozná, že smrt jen předstírá, vysměje se mu a uteče.¹⁹⁷ Jaguár se opět snaží nastražit past, liška ale není tak důvěřivá jako on a raději si situaci z dostatečné vzdálenosti ověří. Načež důvěřivý jaguár zareaguje důvěřivě po jaguársku a odhalí se.

Ne vždy si hladový jaguár uloví svou vlastní kořist. Někdy zvolí možnost rozdělit se o tu již někým jiným ulovenou. Příkladem je příběh „O želvě a jaguárovi“.¹⁹⁸ Želva uloví tapíra a k dělení kořisti svolává své druhy. Přijde jaguár a má zájem o část úlovku. Želva souhlasí. Jaguár ji pošle pro dříví, sám se prý zatím postará o porcování. Místo toho vezme celou kořist a uteče.¹⁹⁹ Tento příběh ukazuje zaprvé povedenou lest a zadruhé moc, kterou má silnější tvor nad slabým.

Uloupení cizí kořisti jaguárovi ne vždy vyjde. V příběhu „O želvě, pavoukovi a jaguárovi“²⁰⁰ se jaguár opět vetře do domu k želvě a pavoukovi, kteří zrovna porcují kořist. Místo pomoci s porcováním ale uždibuje. Želva už toho má dost a odejde se napít. Pavouk má na starosti hlídat jaguára. Když se osvěžená želva vrátí, uvědomí si jaguár, že by se také rád napil, a ptá se, kde je napajedlo. Želva mu ukáže špatný směr. Když se jaguár po dlouhé době vrátí,

¹⁹⁶ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A raposa e a onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 34-35.

¹⁹⁷ Variantu tohoto příběhu můžeme najít v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O sinal da morte certa“ („Znamení jisté smrti“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 80.

¹⁹⁸ ROMERO, Sílvio. „O Jabuti e a Onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 172-173.

¹⁹⁹ Jednu z verzí tohoto příběhu můžeme najít také v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A partilha da onça“ („Jaguár porcuje“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 54.

V tomto příběhu jaguár neuteče s úplně celou kořistí. Želvě tam nechá výkaly.

²⁰⁰ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „Jabuti, aranha e onça“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 48-49.

stále žíznivý, maso už nenajde. Želva s pavoukem v jaguárově nepřítomnosti schovali celou kořist do pavoukova domu.

Občas jaguár také loví s jiným zvířetem v páru. Tak tomu je v příběhu „Liščina večere“.²⁰¹ Jaguár se domluví s liškou, že půjdou společně na lov a kořist si spravedlivě rozdělí. Uloví tučné kůzle. Liška ho nažene, jaguár zabije, liška uvaří a jaguár se pustí do jídla. Lišku pošle ven, protože prý rád jí sám. Když se dosyta nají a usne, uražená a rozzlobená liška vejde dovnitř a na konec ocasu jaguárovi přiváže liánu s kouskem plechu. Po chvíli se jaguár vzbudí a slyší podivný zvuk. To plech cinká o podlahu. Vyleká se, rozhlíží se po místnosti, ale neví, co by to mohlo být. Přijde mu, jako by ho ten zvuk pronásledoval. Dá se tedy na útěk, ale plech stále zvoní a jaguár se mu snaží utéct. Liška se mezitím klidně cpe kůzletem.

V tomto příběhu, a ostatně i v těch předchozích, jaguár vystupuje jako hladový tvor, který pokud jde o kořist, nedrží své slovo. Záleží mu pouze na tom, aby se najedl. Na konci příběhu navíc předvede, že mu nebylo naděleno příliš inteligence. Hloupě utíká před nebezpečím, které mu nehrozí.

O tom, že hladový jaguár nedrží své slovo, se můžeme přesvědčit také v příběhu „O jaguárovi a termitech“.²⁰² Liška přiváže jaguára ke stromu, aby ho neodnesl velký vítr. Ten ovšem nepříjde a jaguár zůstane uvězněn.²⁰³ Kolem lezou termity, a tak je poprosí, aby překousali provaz a osvobodili ho. Termity svolí pod jednou podmínkou. Až se jaguár dostane na svobodu, nesežere je. Jaguár to slíbí, termity přes noc provazy překoušou, ale jaguár své slovo nedodrží. Do jednoho termity slupne.

Když je jaguár hladový a má příležitost se nažrat, dané slovo ho příliš netrápí. Jakožto silnější má v momentě, kdy je vysvobozen, nad životem malých tvorů moc. Svou moc, stejně tak jako vlk, zneužije a termity, ač mu zachránili život, sežere. V příběhu „O lišce a jaguárovi“²⁰⁴ jde o podobnou věc. Jaguár se zapříčí v díře. Liška ho najde a pomůže mu ven. Jaguár ji chce okamžitě sníst. Liška ale namítá, že dobro se má oplácet dobrem, a proto by ji měl nechat jít. Nemůžou se dohodnout, a tak zajdou za jedním mužem, aby je rozsoudil. Ten se s nimi vrátí na místo činu a poprosí jaguára, aby se vrátil zpátky do díry, aby si mohli situaci zrekonstruovat.

²⁰¹ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „O jantar da raposa“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 80.

²⁰² ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A onça e os cupins“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 53.

²⁰³ Viz schéma příběhu ze s. 64-65.

²⁰⁴ ROMERO, Sílvio. „A Raposa e a Onça“. In: *Contos Populares do Brasil*. S. 190-191.

Jaguár tam vleze a zase uvízne. Liška s mužem se otočí a odejdou.²⁰⁵ Jediné, co jaguára zajímá, je plný žaludek. Na čestné chování nedbá.

Příběh „Odměněná neposlušnost“,²⁰⁶ kterým završíme kapitolu o jaguárovi, se sice postavou jaguára primárně nezabývá, ukazuje ale pohled lovců na tuto šelmu. Jeden lovec se rozhodne zajít si na lov zcela sám. Svým služebníkům nařídí, aby nepouštěli psy, dokud jim nedá signál. Lovec v lese nečekaně narazí na jaguára. Snaží se před ním utéct a nestihne dát znamení. Psi ale uslyší zvuky a vytuší, že s jejich pánem je zle. Jeden ze sluhů nakonec ze strachu o pána neuposlechne rozkazu a psy vypustí. Ti doběhnou právě v momentě, kdy už se jaguár lovce téměř zmocňuje. Psi jaguára odeženou a lovci se podaří ho zabít. Neposlušného sluhu potom odmění za záchranu života. V tomto příběhu je jaguár zobrazen jako silná šelma lačnicí po krvi, která využije první příležitosti k útoku na kořist.

Jaguár je jedním z hlavních zvířecích postav příběhů brazilské lidové slovesnosti. Představuje ekvivalentní postavu k vlkovi v lidové slovesnosti evropské. Ve spoustě příběhů je zobrazen jako tvor hloupý, naivní a důvěřivý. Je tomu tak hlavně v příbězích, ve kterých se dostane do dvojice s mazaným zvířetem, převážně s želvou, králíkem nebo liškou. Jejich mazanost ostře kontrastuje s jaguárovou hloupostí. Důvěřivý jaguár totiž nečeká lest ze strany protivníka. Pokud mu ji protivník přichystá, ve spoustě případů ji nedokáže odhalit. Když se pak sám snaží někoho přelstít, vymyslí vždy lest primitivní, která je potenciální kořistí většinou odhalena. Jiný druh příběhů ukazuje jaguára jako silné a velké zvíře, které má moc nad ostatními a může jim například sebrat kořist. Lovci je vnímám jako krvelačná šelma lačnicí po kořisti. Ve srovnání s vlkem je ale takových příběhů v brazilské mytologii méně. Některé kmeny původních obyvatel Brazílie mají totiž velkého silného jaguára v úctě, a proto se v brazilské ústní slovesnosti můžeme setkat spíše s dobromyslným jaguárem nebo s jaguárem tvořitelem.

²⁰⁵ Verze tohoto příběhu můžeme najít také v:

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A raposa, a onça e o homem“ („O lišce, jaguárovi a muži“). In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 34.

LIDMILOVÁ, Pavla (ed.). „Čiň čertu dobře, peklem se ti odmění“. In: *Poronominare. Mýty a legendy brazilských indiánů*. S. 126. Zde je liška nahrazena vačicí. Schéma příběhu je ale totožné.

²⁰⁶ ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. „A desobediência premiada“. In: *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil – vol II (Fabulário do Brasil)*. S. 78.

Závěr

Na závěr se pokusíme shrnout výsledky našeho srovnání.

Do první kategorie, čili do skupiny zvířat vyznačujících se chytráctvím, jsme zařadili lišku a kuřátko pro portugalskou ústní slovesnost a želvu, zajíce a opici pro ústní slovesnost brazilskou. Analýza příběhů, ve kterých tito zástupci hrají hlavní roli, ukazuje, že jsou do této kategorie zařazeni právem. Nemůžeme ale říct, že se jedná o zvířata naprosto ekvivalentní. Každé je totiž vychytralé z jiného důvodu a tím tuto vlastnost obohacuje o další aspekt.

Liška je hladové a chtivé zvíře, které užívá chytráctví k dosažení svého cíle, povětšinou kořisti. Její lsti ale nejsou stoprocentně úspěšné. Kromě toho, že je mazaná, je totiž také arogantní. Za každou cenu chce být nejlepší a chce, aby se o jejích kouscích vědělo. Někdy je tak zaslepená svým cílem a je si tolik jistá sama sebou, že se buď někomu podaří její lest prohlédnout, nebo ji dokonce napálit. Je také sobecká, myslí pouze sama na sebe, a v tom případě je její chytráctví potrestáno.

Kuřátko chytráctví obohacuje o statečnost a odhodlání. Díky spojení těchto vlastností zdárně dojde ke svému cíli.

Želva je prototypem potenciální kořisti. Je to malé, pomalé zvíře. Chytráctví jí slouží jako kompenzace rychlosti, velikosti a síly při konfrontaci s rychlejším, větším a silnějším soupeřem. Oproti lišce, která chytráctví využívala k útoku, želvě slouží k obraně a k dosažení jistého zadostiučinění. Hned na začátku příběhu ji soupeř podcení a ona se mu pak snaží dokázat, že se zmýlil. Mezi další situace, do kterých se může dostat, patří krádež majetku, který musí získat zpátky, nebo chycení do pasti, ze které musí uniknout. Téměř v každé situaci působí jako šibalka, která nás svými kousky ujišťuje o tom, že vše rozhodně není tak, jak to vypadá.

Zajíc je představitelem škodolibého chytráctví. Jeho druhou tváří je ale opatrnost a prozíravost.

Chytráctví opice spočívá v tom, že o situaci přemýšlí a nenechá se jen tak nachytat. Nakonec vymyslí řešení, díky kterému přelstí toho, kdo si myslel, že ji chytí do pasti. Někdy ale vymýšlí chytrácké kousky proto, aby se dostala k banánům nebo jinému cíli. Snaží se tak někoho podvést a za to je potrestána. Opice je také velmi zvědavý tvor, který do všeho strká prsty. V některých příbězích je dokonce zobrazena jako jakýsi poločlověk. Člověku se snaží podobat. Svým chováním trochu připomíná malé dítě, které napodobuje dospělého.

Druhá kategorie čítá pouze dva zástupce, vlka pro evropskou ústní slovesnost a jaguára pro ústní slovesnost brazilskou. Tito dva zástupci se ve spoustě případů chovají totožně. Problém je ale v tom, že představují více vlastností, které mohou být navzájem protikladné. Proto jsme kapitolu pojmenovali „naivita a hloupost x síla a krvežíznivost“.

Na jednu stranu jsou totiž stavěni do situací, ve kterých se chovají důvěřivě a dobrosrdečně. Nenapadne je někoho podvést a ani jim nepřijde na mysl, že by sami mohli být podvedeni. Z toho v některých případech pramení jejich hloupost. V jiných případech si jsou tak jisti dosažením svého cíle, že si ani nevšimnou, že je někdo podvádí. Jsou ovšem i situace, ve kterých si to uvědomí. Jenže to není způsobeno zmoudřením, ale tím, že soupeř svou lest nedomyslel do detailů a dal jim tak prostor ji prohlédnout. Jako predátoři se pak své kořisti snaží nastražit past. Ta je však primitivní, zvíře ji navíc očekává a snaží se utéct nebo se ze situace vyvléknout pomocí lsti. Tu ovšem důvěřivý predátor nečeká, chytí se a potenciální kořist tak má prostor k útěku.

Jiné příběhy na druhou stranu dokazují, že jsou to tvorové věčně hladoví a lačníci po kořisti. K jejímu dosažení neváhají použít lsti. V těchto příbězích se o hlouposti ani důvěřivosti nedá mluvit. Lest promyšlená do detailů se vydaří a oni si smlsnou na tučné kořisti. Navíc jsou také silní a tedy mocní. Můžou mít, na koho se podívají.

Opět ale každý k těmto vlastnostem přidává ještě něco osobního. Vlk je k tomu všemu vnímán jako svobodný tvor, který se nedá jen tak svázat. Volnost nevymění za nic, ani za pravidelný přísun potravy získaný téměř bez práce. Navíc je také daleko arogantnější než jaguár.

U jaguára je zase umocněna dobrosrdečnost a role tvůrce. V některých příbězích je zbožštěn, žije jiným způsobem života. Lidem dovolí, aby se od něj učili, a poskytne jim prostředky, které jim schází. Také způsobí zrod některých přírodních jevů.

Práci zakončíme zmínkou o podobnosti, která se vyskytla mezi hlavními kategoriemi. Jde o podobnost mezi liškou, zástupkyní chytráctví, a vlkem, zástupcem druhé kategorie. Oba patří k psovitým šelmám. Jsou neustále hladoví, a proto se ke kořisti snaží všemožně dostat. Liška je sice vchytralejší, ale jak už jsme několikrát zmínili, vchytralý je v některých případech i vlk. Nicméně se při lovu spíše spoléhá na hrubou sílu než inteligenci. Oba dva jsou také

arogantní. V některých příbězích, ve kterých hraje tato vlastnost roli, jsou jejich postavy dokonce zaměnitelné.²⁰⁷ Ale i přes podobu jejich charakterů a neustálou hladovost je liška vnímána pozitivněji než vlk.

²⁰⁷ Viz podobnost příběhů „O lišce, sojce a doktorce sově“ s. 18-19 a „O sově a vlkovi“ s. 52-53.

V některých příbězích dochází k záměně lišky za vlka nebo naopak. Viz různé varianty příběhu „O stařence a vlkovi“ nebo „O tykvičce“ s. 55-56.

Resumé

Zvířata mají v ústní lidové slovesnosti vyhrazeno zvláštní místo. Lidé se inspirovali jejich chováním a vzhledem a podle nich jim přiřadili určité vlastnosti. Cílem práce je zjistit, jestli je možné, aby odlišná zvířata z odlišných míst reprezentovala stejnou vlastnost, pro kterou jsou do příběhu vybrána. Čerpat budeme z portugalské a brazilské ústní slovesnosti.

V úvodu definujeme pojmy důležité pro naši studii. Dovíme se, co je to folklor, ústní lidová slovesnost, lidový příběh, bajka, příběh o zvířatech, mýtus a legenda. Zmíníme také důležité rysy ústních slovesností obou zemí. V Portugalsku mluvíme spíše o příbězích o zvířatech a bajkách, kdežto v Brazílii se pohybujeme mezi mýty a legendami. Nicméně hranice mezi některými z pojmů jsou tak tenké, že se definice překrývají nebo zaměňují. Proto jsme se rozhodli každý příklad slovesnosti, který uvedeme, nazývat „příběh“. Co se týče frekvence, daleko více zvířecích postav se vyskytuje v brazilské ústní slovesnosti.

V hlavní části zanalyzujeme vybrané příběhy z obou ústních lidových slovesností, ve kterých vybrané zvířecí postavy figurují v hlavních rolích. U každého příběhu popíšeme děj a následně přidáme komentář. Některé příběhy jsou založené na společných schématech. Pokud na některá narazíme, buď je nejdříve popíšeme a poté uvedeme příklady několika příběhů, které se jimi řídí, nebo naopak.

Hlavní část je rozdělena do dvou kapitol pojmenovaných podle zkoumaných vlastností. Jsou to „Chytráctví“ a „Naivita a hloupost x síla a krvežíznivost“. V rámci první kapitoly zanalyzujeme následující zvířata: lišku a kuřátko pro portugalskou ústní slovesnost a želvu, zlatého zajíce a opici pro ústní slovesnost brazilskou. Ve druhé kapitole se budeme věnovat vlkovi jako zástupci Portugalska a jaguárovi, který reprezentuje Brazílii. Druhá kapitola je komplikovanější, protože zástupci této kategorie reprezentují více vlastností, které si mohou být navzájem protikladné.

Z naší analýzy vyplývá, že jsme zástupce na začátku rozřadili správně. Liška, kuřátko, želva, zlatý zajíc a opice jsou mazanými zvířaty a vlk s jaguárem buď tvory naivními a hloupými, nebo silnými a krvežíznivými.

I přesto, že se nám podařilo dokázat, že vybraní zástupci do daných kategorií patří, nemůžeme říct, že by byli zvířaty naprosto ekvivalentními. Jinak řečeno, liška není stejně mazaná jako třeba opice. Každé zvíře totiž oplývá danou vlastností z jiného důvodu a podle toho ji obohacuje o další aspekty.

Liška je nejen mazaná, ale také arogantní, sobecká a vede ji neustálé chtění vyjít vítězně z každé situace. Kuřátko je odvážné a statečné. Želva svými chytráckými kousky kompenzuje své nedostatky ve velikosti, rychlosti a síle v situacích, ve kterých čelí většímu, rychlejšímu a silnějšímu protivníkovi. Je to šibalka, která nás ujišťuje o tom, že vše rozhodně není tak, jak to vypadá. Zajíc představuje škodolibé chytráctví. Umí být i opatrný a prozíravý. Opice o věcech přemýšlí a je zvědavá. V některých případech napodobuje člověka a snaží se jím stát. Svým chováním ale připomíná spíše dítě než dospělého. Vlk, představitel buď navity a hlouposti, nebo síly a krvežíznivosti, obohacuje tyto vlastnosti o aroganci a svobodu. Jaguár zase o dobrosrdečnost a božskost. Působí také jako tvůrce.

Nečekaně jsme také objevili podobnost mezi liškou a vlkem, zvířaty z odlišných skupin. Oba jsou arogantními šelmami věčně lačnými po kořisti a vedenými touhou být těmi nejlepšími.

Resumo

Na literatura popular, os animais desempenham um papel especial. O povo deu-lhes significado alegórico. Inspirou-se no seu comportamento e no seu aspeto físico e associou-os a certas qualidades. Nesta tese, pretende-se provar a existência de diferentes animais aos quais é atribuída uma qualidade e que assim representam a mesma função no conto. Os representantes analisados provêm das literaturas populares portuguesa e brasileira.

Na introdução definimos termos ligados ao folclore enfatizando o conto de animais, a fábula, o mito e a lenda. Nesta parte mencionamos também as características importantes de literaturas populares dos dois países. Em Portugal falamos dos contos de animais e de fábulas, por outro lado, o Brasil é conhecido por seus mitos e lendas. No entanto, das definições resulta que as fronteiras entre alguns termos são muito ténues. Por isso decidimos chamar qualquer narrativa que nos serve de exemplo “um conto”. Quanto à frequência, as personagens anteriormente referidas ocorrem muito mais no folclore brasileiro do que no português.

No desenvolvimento analisamos alguns contos populares cujos protagonistas são os animais. Sempre que damos exemplo de um conto, descrevemos brevemente o seu enredo e depois o comentamos. Alguns contos são baseados nos esquemas comuns. Caso analisemos um esquema, descrevemo-lo e mencionamos alguns exemplos.

O desenvolvimento está dividido em dois capítulos que levam os nomes de qualidades analisadas. São “Esperteza” e “Ingenuidade e estupidez x força e voracidade”. No quadro do primeiro capítulo são estudados os animais seguintes: a raposa e o pintainho da literatura popular portuguesa e o jabuti/o cágado, o macaco e a lebre da brasileira. O segundo capítulo inclui o lobo, representante de Portugal e a onça, representante do Brasil. Este capítulo é um do género problemático: os animais nele classificados correspondem às várias qualidades. Portanto alguns contos mostram o lobo e a onça como animais ingénuos e estúpidos e outros enfatizam a sua força e o apetite voraz.

Da análise resulta que a raposa, o pintainho, o jabuti/ o cágado, a lebre e o macaco são animais espertos e que o lobo e a onça podem ser vistos como estúpidos e ingénuos, ou como fortes, vorazes e espertos. Portanto todos os representantes são merecidamente classificados nos dois capítulos.

No entanto, apesar de representarem as dadas qualidades, não são completamente equivalentes, ou seja, a raposa não é esperta da mesma maneira que o macaco. O propósito de

atribuição de qualidades a dado animal é diferente no caso de cada animal. Por isso podemos dizer que qualquer representante acrescenta à qualidade em que fica enquadrado um aspeto específico.

Assim a raposa acrescenta à esperteza a arrogância, o egoísmo e o desejo de se mostrar vencedora em qualquer situação. O pintainho é muito corajoso. O Jabuti/ o cágado serve-se da esperteza para compensar o defeito do seu tamanho, da velocidade e da força enfrentando o inimigo maior, mais rápido e mais forte. É um espertalhão que nos mostra que nem sempre as coisas são como parecem. A lebre é representante de esperteza maliciosa. Por outro lado, é também prudente e cuidadosa. O macaco é muito pensativo e curioso. Em alguns contos imita o homem esperando tornar-se nele, porém no final parece mais uma criança que um adulto. O lobo representa tanto a ingenuidade e a estupidez, como a força e a voracidade e às suas qualidades acrescenta a arrogância e a liberdade. A onça o aspeto divino e o do criador.

Inesperadamente encontramos a semelhança entre a raposa e o lobo, classificados cada um numa categoria diferente. Ambos são vorazes, dirigem-se pelo seu desejo de serem vencedores da situação. Ambos são também arrogantes.

Bibliografie

ALCOFORADO, Doralice F. Xavier. *O Conto Popular*. Lisboa: [s.n.], 1985. Separado de: Revista Lusitana, 6.

ALMEIDA, Viera de, CASCUDO, Luís da Câmara. *Grande Fabulário de Portugal e do Brasil*. Lisboa: Edições Artísticas Fólio, 1961-1962.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Dicionário do Folclore Brasileiro*. 10ª edição. Ediouro Publicações S. A, 2005. ISBN 8500800070.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Literatura Oral no Brasil*. 1ª edição digital. São Paulo: Global, 2012. ISBN 9788526017313.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Mitos Brasileiros*. Rio de Janeiro: Campanha de Defesa do Folclore Brasileiro, MEC, 1976.

CASCUDO, Luís da Câmara. *Os Melhores Contos Populares de Portugal*. Rio de Janeiro: Edições Dois Mundos, 1944.

COELHO, Adolfo. *Contos Populares Portugueses*. Lisboa: Dom Quixote, 2001. ISBN 9789722016599.

FERREIRA, José Gomes, OLIVEIRA, Carlos de. *Contos Tradicionais Portugueses – vol I*. Lisboa: Iniciativas Editoriais, 1975. Tesoiros da Nossa Terra.

HARTT, Charles Frederik. *Os Mitos Amazônicos da Tartaruga*. notas CASCUDO, Luís da Câmara. Recife: Arquivo Público Estadual, 1952.

HAVLÍKOVÁ, Marie. *Portugalské pohádky a pověsti*. Praha: Dauphin, 1998. Edice Ethnos. ISBN 8086019810.

LIDMILOVÁ, Pavla. *Poronominare: mýty a legendy brazilských Indiánů*. Liberec: Dauphin, 1995. ISBN 8090184278.

NAVARRO, Eduardo de Almeida. *Dicionário Tupi Antigo: A Língua indígena Clássica do Brasil*. 1ª edição. São Paulo: Global Editora, 2013. ISBN 9788526019331.

OSÓRIO, Ana de Castro. *Contos, Fábulas, Facécias e Exemplos da Tradição Popular Portuguesa – vol II*. Lisboa: Sociedade de Expansão Cultural, Lda, 1962.

PEDROSO, Consiglieri. *Contos Populares Portugueses*. 5ª edição. Lisboa: Vega, 1992. ISBN 9726990319.

PEDROSO, Consiglieri. *Contribuições para uma Mitologia Popular Portuguesa e Outros Escritos Etnográficos*. Lisboa: Dom Quixote, 1988.

PRANDI, Reginaldo. *Contos e Lendas da Amazônia*. São Paulo: Companhia das Letras, 2011. ISBN 9788535918373.

PROPP, Vladimir Jakovlejič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Druhé vydání. Jinočany: H&H, 2008. ISBN 9878073190859.

REIS Carlos, LOPES, Ana Cristina Macário. *Dicionário de Narratologia*. 7ª edição. Coimbra: Almedina, 2007. ISBN 9789724013558.

ROMERO, Sílvio. *Contos Populares do Brasil*. Lisboa: Nova Livraria Internaciona, 1885.

SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. *Contos Populares Portugueses: Inéditos*. Lisboa: Centro de Estudos Geográficos: INIC, 1984-1986.

VASCONCELLOS, J. Leite de. *Contos Populares e Lendas*, ed. SOROMENHO, Alda da Silva, SOROMENHO, Paulo Caratão. Coimbra: Por Ordem da Universidade, 1964.

Elektronické zdroje

NUNES, Teresa. *Qual a diferença entre jabuti, cágado e tartaruga?* [online] Pontobiologia, 2017. Publikováno 14. 12. 2017 [cit. 15. 7. 2020]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/no-vaio690/specificke-zdroje/elektronicke-informacni-zdroje>